

Az öregkor mint az életút egy szakasza – az idősek mint csoport¹

A társadalomtudományi szakirodalomban használatos öregség fogalmakat elégtelennek találva a szerző javaslatot tesz egy új koncepcióra. Mind a demográfiai öregedés, mind a társadalmi öregedés kategóriák távol állnak attól, amivel a terepen találkozni lehet. Kísérlet történik tehát a *kulturális öregség* fogalmának a bevezetésére, amelynek lényege, (1) hogy az életpálya kulturálisan meghatározott forgatókönyvre épül, melynek belső tagolódása is kulturálisan kódolt elvek szerint történik, illetve (2) hogy az életszakaszok közötti átmenetek nem egyetlen, statikusan rögzített szempont alapján mennek végbe, ahogyan azt a demográfiai és a társadalmi öregedés definíciója sugallja, hanem több esemény, jelenség alapján áll össze a tényezőknek az a komplex mátrixa, melynek alapján az egyént öregként látja környezete, illetve öregként határozza meg ő is önmagát. Mindezt egy szilágysági település példáján mutatja be a szerző. A vizsgált közösségben az alábbi elvek a meghatározók az öregkori küszöb megformálásában: a test (egészségi és esztétikai) változásai, a munkatevékenységek körének módosulásai, a családi állapot megváltozása, a gazdasági állapot életkor specifikus jellemzői, az életkori kontextus, a lakóhelyváltozás, valamint a régi világ képviselője. Nem egyszerre és nem egyforma mértékben bekövetkező események ezek, hanem az egyéni ritmus függvényében változó intenzitással és gyorsasággal fejtik ki hatásukat az egyes életutakra, ami fontos szerepet játszik az időskori életszakaszba való belépés egyéniességén túlmenően magának az életszakasznak a belső tagolásában is, hiszen az öregek csoportja az egységes életkori címke ellenére heterogén.

A szakirodalom és a közbeszéd többféle öregségfogalmat használ, ám ezek – megítélésem szerint – az öregedésnek csak egy-egy aspektusát fedik le, így nem alkalmasak az öregkornak mint életkori kategóriának a feltárására, elemzésére. A *demográfiai öregedés* koncepciója mögött az a feltevés áll, hogy az életút meghatározott életkorok (főként a 60., újabban a 65. életév) alapján tagolható. A *társadalmi öregedésre* építő elképzelés a nyugdíjkorhatár mentén rögzíti az öregkori küszöböt, vagyis a nyugdíjrendszer által felállított és intézményesült mesterséges határvonalat tekinti kiindulópontnak, és azokat nevezi időseknek, akik az aktívak köréből átlépnek az inaktívak közé.

Mivel ezeknek egyikét sem tartom elégségesnek az öregkor kategóriájának megragadásához, javaslom a *kulturális öregség* koncepciójának megalapozását. Az elmélet lényege, hogy az életpálya olyan kultúrspecifikus forgatókönyv, mely tartalmazza azokat a főbb választóvonalakat, amelyek jelzik az átmeneteket. Kutatásom adekvát ki-

indulópontjaként tehát azzal az elgondolással azonosulok, mely az öregkor küszöbét nem egyetlen, illetve nem egy mesterségesen rögzített elv alapján határozza meg, hanem arra épít, hogy kulturálisan kódolva vannak azok az elvek, melyek elválasztják egymástól az egyes életszakaszokat.

Gyakran és könnyen használjuk az öreg/idos szavakat, azt feltételezve, hogy a jelölő mögötti tartalmak konszenzuson alapulnak és egyértelműen rögzítettek, valamint a jelentéstulajdonító mechanizmusok is a megszokott rendet tartva zökkenőmentesek és kiszámíthatók, azonban ez a szóhasználati habitus csak közbeszédi szinten megnyugtató. Tudományos elemzés tárgyává téve az öregkort nem érhetem be a hallgatólagos megegyezésen és megszokáson alapuló terminushasználattal. E tanulmányban arra vállalkozom, hogy felvillantsam az öregkor-definíciók érvényességi körének korlátozottságát, javaslatot tegeyek egy szofisztikáltabb megközelítés módra, majd egy adott terepen bemutassam, hogy miként építhető fel ez az elemzés mód, illetve a benne rejlő lehetőségek által mennyire közel juthatunk a megértéshez.

Többféle öregségfogalmat használ a szakirodalom és a közbeszéd, ám ezek – megítélésem szerint – az öregedésnek csak egy-egy aspektusát fedik le, így nem alkalmasak az öregkornak mint életkori kategóriának a feltárására, elemzésére. A továbbiakban három öregségkonceptióra térek ki, a társadalomtudományok keretein belüli elképzeléseket vizsgálom meg, és eltekintek például a *pszichoszomatikus öregedés* fogalmától, ami a gerontológia és a geriátria tárgya.

A *demográfiai öregedés* koncepciója mögött az a feltevés áll, hogy az életút meghatározott életkorok alapján tagolható. Demográfusok és statisztikusok dolgoznak ezzel a meglehetősen banalizáló fogalommal, ám az egyszerűsítésre való törekvésük ellenére az utóbbi években nekik is szembesülniük kellett azzal, hogy nem határozható meg és főként nem rögzíthető megnyugtatóan az öregkori küszöb egy abszolút számmal. Míg korábban a hatvan év felettieket sorolták az öregek csoportjába, a 2000-es évek elejétől ezt a határvonalat öt évvel feljebb tolták, sőt újabban készülnek ezt a hetven évhez emelni (Széman 2007:7–8).

A *társadalmi öregedés* fogalmát Széman Zsuzsa vezette be annak érdekében, hogy a fenti koncepcióhoz képest árnyaltabb megközelítésre legyen mód (Széman 2007:19–34; Széman–Harsányi 2008:57–70). Az elképzelés a nyugdíjkorhatár mentén rögzíti az öregkori küszöböt, vagyis a nyugdíjrendszer által felállított és intézményesült mesterséges határvonalat tekinti kiindulópontnak, és azokat nevezi időseknek, akik az aktívak köréből átlépnek az inaktívak közé. De még ez sem oldja meg teljesen megnyugtatóan a kérdést. A Martin Kohli nevéhez fűződő életút-intézményesülés koncepciója, ami a munkaerőpiac dinamikája alapján három életfázisra – keresőmunka előtti (felkészülési), keresőmunka, keresőmunka utáni (pihenési) korszakra – tagolja a modern életutat, napjainkban már nem tartható,² ugyanis a munkanélküliség és a korai nyugdíjazás különböző formái megnehezítik a nyugdíjrendszer logikájának rávetítését az életútra. Illetve végképp nem érvényesíthető azokra, akik a munkaerőpiacon kívül maradva végeznek tevékenységet, és érik el az öregkort (például háztartásbeliek, fogyatékkal élők, intézményes kereteken kívül dolgozó agrárlakosság). Ennek ellenére a szociológiában elfogadott az öregségi nyugdíj szempontrendszer alapján meghúzni a választóvonalat a közép- és az idős korosztály között.

Mivel ezeknek egyikét sem tartom elégségesnek az öregkor kategóriájának megragadásához, javaslom a *kulturális öregség* koncepciójának megalapozását. A koncepció lényege, hogy az életpálya olyan kultúrspecifikus forgatókönyvnek tekintendő, mely tartalmazza azokat a főbb választóvonalakat, amelyek jelzik az átmeneteket (Mandelbaum 1982:34; Niedermüller 1988:376). Kutatásom adekvát kiindulópontjaként tehát azzal az elgondolással azonosulok, mely az öregkor küszöbét nem egyetlen, illetve nem egy mesterségesen rögzített elv alapján határozza meg, hanem arra épít, hogy kulturálisan kódolva vannak azok az elvek, melyek elválasztják egymástól az egyes életszakaszokat.

Az öregség jelentésmezejének feltárása nem tartozik a társadalomtudományok fő irányvonalai közé, a demográfiai és a társadalmi öregséghez képest a figyelem margóján van. Néhány kutató mégis megemlíthető, aki elkötelezett az öregkor kulturális dimenzióinak feltárásában és leleplezésében: Featherstone, Hepworth, Wernick, Vincent helyezi kutatása fókuszába (Featherstone–Hepworth–Turner, szerk. 1997; Vincent 2003; Featherstone–Wernick 1995:1–15), érintőleg többek között leginkább Bourdelais, Turner, Attias-Donfut, Marris, Rubinstein, Moody, Pochet és Hareven foglalkozik ezzel (Bourdelais 1993:13–154, 277–380; Turner 1995:245–260; 1997:7–51, 52–69; Attias-Donfut 1988; Hareven 1995:119–134; Marris 2002:13–28; Rubinstein 2002:29–40; Moody 2002:41–54). Közvetlen térségünkben alig kapott mindeddig figyelmet az öregkornak ez a megközelítése. A magyar kutatásokból teljességgel hiányzik. Romániában a közelmúltban Daniela Gîrleanu-Șoitu foglalkozott lașiban és környékén élő idősök életkor-konstrukciójával. Kérdésfelvetése és megközelítésmódja nagymértékben hasonlít az enyémmhez, módszertanában – és így eredményeiben is – eltér, ugyanis kvalitatív szociológusként az interjúkra támaszkodik, aminek következtében a problémának azon vetületei, melyek a terepmunkával, a folyamatos megfigyeléssel ismerhetők meg, kimaradnak látóköréből (Gîrleanu-Șoitu 2006). Végül pedig Urszula Lehr kutatásait említtem, aki néprajzi terepmunkára és levéltári forrásokra támaszkodva boncolgatja a kérdést, nagy teret engedve a történeti és folklorisztikai szempontoknak (Lehr 2007).

Nekem is már lefújtak – Átlépés a felnőttkortól az öregkorba

Az öregkorba való átlépés nem egyetlen, kiemelt esemény által történik meg, ahogyan azt a demográfiai és a társadalmi öregség koncepciói vélik, hanem fokozatosan, több szempont érvényesülésével, elvek egész mátrixa játszik szerepet abban, hogy az átlépésre sor kerüljön. Elméletem bemutatására egy szilágysági falu kapcsán vállalkozom, amit a továbbiakban Tölgyesnek fogok nevezni.³

Az öregkor meghatározását és elkülönítését több tényező is nehezíti. Ezek egyike a kulturális különbség, melynek relevanciáját a vizsgált közösség is észleli az adott mikrorégióon belül is:

„Meg szerintem faluja is válogatja. Például itt, Tölgyesen sokkal könnyebb öregnek lenni, mint Ballán, ahol én születtem. Azért, mert ott jobban bele vannak bonyolódva a földművelésbe. És ha a fiatalok is dolgozzák, vagy már elmentek, és nem segítenek, akkor minden órájuk szakad. [...]

Miért könnyebb itt öregnek lenni, mint Ballán?

Ott jobban foglalkoznak a mezőgazdasággal, és ez jobban kihasználja őket. És például egy ugyanolyan életkorú idős ember itt még elvégzi a saját kis kerti munkáját és a ház körül, és megvan, de viszont egy olyan életkorú idős ember Ballán még kijár a mezőre, annak még el kell mennie a hegyre megdolgozni a szőlőt, az még hagymát rak, még piacra is eljár. Itt viszont már nem, itt az idősek ilyesmivel már nem foglalkoznak, sőt a fiatalok se, nemhogy az idősek. Szerintem ott sokkal nehezebb az ő életük.”

Az is jelzi, hogy az öregkor kategóriája nem közelíthető meg leegyszerűsítő szempontokkal, hogy egyfajta relativitás is jellemzi. Különböző nézőpontok különbözőképpen tagolhatják az életutat, és bár ugyanazokkal a terminusokkal látják el az egyes életszakaszokat, ezek a korszakok korántsem ugyanazok. A kapcsolódási pontot tehát nem a naptári életkor, hanem az életkorhoz rendelt tartalmi elemek alkotják. Az öregkor küszöbének felfelé történő elmozdulását a halálesetek értékelései mutatják: a körülbelül hetven év alatti halálozás esetén *korai* halálról beszélnek, a halottat még *fiatalnak* minősítik. A küszöb lefele mozdítására tanulás, házasság, gyerekvállalás témakörében kerül sor, ezeket a tevékenységeket ugyanis a fiatalsághoz kapcsolják.

„Édesanyámék akkor már nagyon öregek vótak, mer amikor én születtem, mán negyvenöt évesek vótak, édesapám is, édesanyám is.”

„Én harminchét éves vótam má akkó, öregsigemre kezdtem az iskolát, mán idősebb korba végeztem eztet a nyolc hónapos iskolát. Ilyen mechanic agricol.”

„– A nagyapa utána nem akart új feleséget, vagy a nagymama új férjet?

– Nem! (*Nevet.*) Akkor idős, öregasszony volt, mire menjen férjhez?!

– Tizenvalahány éves gyereke volt, nem volt olyan idős!

– Na, de hát már közben férjhez ment a nagynéném. Férjhez ment az édesanyámnak a testvéréhez, a Palihoz.”

Továbbá az is bonyolítja az életút tagolásának megértését, hogy az életkor változásával a beszélő/szemlélő/minősítő, azaz a jelentéstulajdonító és -használó személyek nézőpontja is folyamatosan módosul – a rögzített, zárt életkori kategóriák illúziója végképp elvetendő.

„– Te mit gondolsz, hogy hány éves kortól számít valaki öregnek?

– Régen nekem már a harmincéves nagyon idős volt. És látom is, hogy mennyire nem szeretnek már tegezni, amék megérik már év szerint. De amúgy ötven-hatvan. De most, hogy már kezdek öregedni, én is harmincon fejül vagyok, már azt mondom, hogy inkább a hetven-nyolcvan évesek az idősek. Változik.”

Még a vas sem örökös, minden mulandó – A test változásai

A test szempontjai jelentős szerepet játszanak az életszakaszok megformálásában. Bármennyire egyértelműnek tűnik is ez a kijelentés, ambivalenciái miatt több nehézséget is okoz. Egyrészt a test és az identitás nem fedik egymást.⁴ Ennek érzékeltetésére használja a Featherstone–Hepworth szerzőpáros a *maszk* metaforáját az öregek rejtőzködő magatartására, vagyis arra, hogy a negatív reakciók miatti félelmükben álarc mögé bújtatják belső érzéseiket, meggyőződéseiket, illetve az életkorról alkotott külső sztereotípiák és az én szubjektív élményei közötti elcsúszásokat fejezik ki a szerzők

ezzel (Featherstone–Hepworth 1997:134–142). De a *börtön* metaforával is a lényegyet ragadja meg Featherstone és Wernick, jelezve a test korlátozó erejét, ami nincs feltétlenül összhangban a belső törekvésekkel (Featherstone–Wernick 1995:10–12; Wahidin–Tate 2005:59–79⁵) Másrészt a test biológiai és kulturális összetettségének bonyolultságát vetik fel, amiről tanulmányok egész sora készült,⁶ de e vita bemutatását itt nem tartom szükségesnek, csupán azt kívánom jelezni, hogy a továbbiakban nem teszem le a voksot sem egyik, sem másik kizárólagossága vagy elsőbrendűsége mellett, mivel úgy vélem, hogy a biológiai és a kulturális test leválaszthatatlanok egymásról, ahogyan az az elemzés során meg is mutatkozik majd.

Elmegy az életnek és az ételnek is az íze – A medikalizált test

A test egészségügyi felügyelet alá kerülése és történéseinek orvosi terminusokban való elbeszélése a test jelentéseinek medikalizálódásához vezetett. E társadalomtörténeti folyamat az 1950-es évektől folyamatosan foglalkoztatja a kutatókat. Talcott Parsons azt vizsgálta meg, hogy a test történéseinek betegségként való definiálása hogyan eredményez újabb deviáns kategóriát, illetve hogy a beteg milyen – strukturált és intézményesített – társadalmi szerepet tölt be (Parsons 1999a:101–108; 1999b:109–122). Michel Foucault az egészségügyi intézmények kiépülésével, valamint ezek társadalmi hatásával foglalkozott. Elméletének két sarokpontja van, melyek máig hatást gyakorolnak a tudományos gondolkodásra: egyrészt a klinikai orvoslás megszületését az orvosi tekintet megváltozásával magyarázza, másrészt a testnek az egészségügyi intézmény kontrollja alá kerülését és ennek következményeit hangsúlyozza (Foucault 2000:91–321). Irving Kenneth Zola továbbviszi ezt az elképzelést, és a tendencia széles körű hatásáról, vagyis a társadalom medikalizálódásáról értekezik: az orvost egyre gyakrabban választják egyéni és szociális problémák okának magyarázójává és megoldójává, egyre több hétköznapi tevékenységet hoznak összefüggésbe az egészséggel, illetve az egyéni – morális – felelősség visszakerül a betegségkonceptióba és az egészségmegőrzésbe (Zola 1972:487–504). Freidson az orvosi tudás autoritásának növekedését és az orvostudomány professzionalizálódását helyezi érdeklődésének fókuszába, és a Parsons által megalapozott elméletet gondolja tovább. Azt elemzi, hogy a betegség/beteg a szociális deviancia térfelére csúszik át, valamint amellet érvel, hogy a beteglét társadalmi állapot, jelentései társadalmi alkotások (Freidson 1960; 1970; 1984).

Az 1990-es évektől – részben követte a tudománytörténeti előzményeket, részben új szempontok beemelésével – három téma dominálja a medikalizációval foglalkozó kutatásokat. Egyrészt a társadalmi kontroll jelentőségének és formáinak elemzése nyer egyre nagyobb teret. Itt most mindössze Bryan S. Turner munkáit emelem ki, aki a három nagy ellenőrzést gyakorló intézmény, vagyis a vallás, a jog és az egészségügy kapcsolatát vizsgálja, ami magyarázatot ad számára a medikalizáció történeti aspektusaira, hiszen a társadalom szekularizációjából eredezteti az orvostudomány vallási erkölcsök fölötti ellenőrzési szerepkörének átvételét, továbbá előkészíti a terepet ahhoz, hogy a test fölötti egyéni és intézményes kontroll nemcsak egészségügyi, hanem morális szempontok mentén is értelmezhetővé váljék (Turner 1994; 1996:197–214).⁷

Másrészt a piaci logikát és az egyre nagyobb teret hódító kommercializálódásnak a hatását elemzik többen is (Turner 1994:139–147; Lupton 1995:36–40; Clarke et al. 2003:161–194; Vincent 2003:109–162). A gyógyszeripar és az egészségügyi szolgáltatások vizsgálata során Peter Conrad arra a következtetésre jut, hogy a medikalizálás átcsúszott az orvosi szakma térfeléről a kereskedelem hatókörébe (Conrad 1992:209–232; 2005:3–14; Conrad–Leiter 2004:158–176). Harmadrészt a gyors technikai változások kerültek előtérbe, különösképpen a mikrobiológia (*biomedicine*), aminek komoly hatása van az élethossz megnövelésében, a test hanyatlásának lassításában, illetve látható tüneteinek elrejtésében, módosításokat eredményezve ezzel az öregkorhoz való viszonyulásban.⁸

A medikalizációval foglalkozó kutatásokon belül természetesen külön tematizálódik az öregkor, aminek alaptétele, hogy az elmúlt század történései az öregkort patológikus esetté formálták, és mint ilyet deviánsnak, orvosi ellenőrzés alá tartozónak, kezelendőnek tekintik, és ekként is viszonyulnak hozzá mind az érintett, mind a fiatalabb generációk (Myles 1978:508–521; Azzarto 1986:189–195; 1993:40–48; Estes–Binney 1989:587–596; Binney–Estes–Ingman 1990:761–771; Tancredi – Romanucci-Ross 1991:407–420; Mykytyn 2006:5–31). Ezek az elemzések egyértelműen azt sugallják, hogy mindezen folyamatok kísérőjelenségeként az idősök stigmatizálódnak, egyre erőteljesebben kapcsolódik hozzájuk a hanyatlás/leértékelődés jelentésköre, elveszítik a korábban irányukban tanúsított társadalmi tiszteletet.⁹ A megállapítással vitatkozni nem kívánok, ugyanis magam is úgy vélekedem, hogy a technikai fejlődés jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az öregkor tartalmai között felerősödjön a hanyatlás gondolata, szeretném viszont jelezni annak a mítosznak a tévességét, miszerint a technikailag egyszerű társadalmakban az idősöket osztatlan tisztelet övezné/övezte volna, és ennek az állapotnak a technikai fejlődés vetett volna véget az idősöket nem értékelő mentalitás egyetlen okozójaként.¹⁰

Ebben a kutatástörténeti kontextusban kívánom elhelyezni a tölgyesi elemzést, ugyanis terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy az öregkor kezdetének és az életszakasz tartalmának ez a legfontosabb eleme. Bár valamennyi korban előfordulnak betegségek, mégis az öregkor tartozékának tekintik, így a gyermekkort és az egészen fiatal kort leszámítva számtalan betegség és többféle fájdalom jelentkezését is az idős-kor jelzőjeként, előhírnökeként értelmezznek.

„– Szerinted mikor kezdődik az öregkor?

– Nem tudom, még nem léptem bele, de mintha már jeleket kaptam volna.

– Milyen jeleket?

– Fáj a térgyem. Találkoztam régi munkatársammal, amék ott dőgözött Krasznán annak idején, az akkor volt ennyi idős mint én, vagy húsz évvel fiatalabb. Tegnap vót a malomba, ú görbe bottal jön, mán alig tud járni, és én csak sántítok. Úgyhogy mondom: nem nagy akkor a korkülönbség köztünk. Hogy az öregkor mikor kezdődik, azt mindenki maga tudja” – mondja egy negyvenkét éves férfi.

Mivel a test rendellenességei elsősorban egészségügyi problémává váltak, értelem-szerűen valamiféle abnormitásként tételeződnek, és orvosi felügyelet alá kerülnek. Az idősök tetemes pénzösszeget költenek orvosra és gyógyszerekre, mely gyakorlat általánossága miatt természetesként elfogadott, és esetükben az számít meglepőnek, szinte deviánsnak, ha valaki nem így él.

„Apa: Jó egészségem van. Rígen meghaltak, ha mónár vót, negyvenöt éves korába. Asztma.

Fia: Apukám kivétel, ütöt még az átok se fogja. *(Nevetnek.)* [...]

Apa: Én még mámma is mondtam a feleségemnek... Tudjuk, ő is ma-holnap-holnap után hetven lesz, én a hetvenbe már bementem, márciusba tötöt be a hetvenegyet. Én nem érzem. Jó erős vagyok. Enni-inni tudok, gyomrom soha nem fájt, nem vótam beteg ember, mint mások. Tudja az Isten, milyen vasember vagyok én.

Fia: Mútve nem vót. Orvosságot nem szedett. Fogorvoshoz nem kellett sokat járjon.

Apa: Eredeti fogam mind megvan, egy hiányzik, a bölcsességfogam.”

Az a primer tapasztalat, miszerint a betegségek előfordulási gyakorisága nagyobb öregségkorban, valamint az, hogy az orvostudomány fejlődése és az életidő meghosszabbodása következtében megnövekedett az öregségként eltöltött időszak, oda vezetett, hogy az öregség patológikus állapottá vált – mivelhogy olyan testi gyengeségek és működési problémák láncolata lett, ami orvosi beavatkozással javítható, korrigálható vagy legalábbis időben kitolható. Az öregség-betegség asszociáció tehát olyan erőteljes, hogy alapvetően meghatározza az időskorról való gondolkodást. Jól jelzi ezt, hogy az öregség orvosi terminusokban és betegségtörténetekként beszélnek el, illetve hogy ezt az életszakaszt innen definiálják.

„Bizon, már én is, amilyen öreg vagyok... Ez a jobb kezem etört a más évbe. A törés nem fájt, a két lábom szakad le, a két vállam szakad le. Nincsenek a helyin a hátgerinccsontjaim. Vótam én má filmezve is, vótam kezelve is, de aszonta a doktor Váradon, hogy: Szabó néni, e vannak már kopva a csontok. A nagy strapa megeszti az embert.”

Annak ellenére, hogy az idős is összetett személyiség, szellemi és szociális személyisége háttérbe szorul, és kevesebb relevanciával van jelen medikalizálódott biológiai testéhez képest. A betegség egyenesen kódolva van ebbe az életkori szakaszba, amit két érv is leleplez:

Egyrészt a betegség a legfontosabb és legbiztosabb jelzője az öregség kezdetének:

„– Mikortól kezdődik az öregség?

– Nekem elég jó korán kezdődött ez a betegség.

– Hány éves volt akkor?

– Én pontosan már megmondani nem tudom. Mikó megütött a szél.”

„– Mikortól kezdődik az öregség?

– Nálam? Mikor kezdődött? [...] Most egy éve. Elárulok magának, ha már eddig eljutottunk. Most egy éve kaptam ezt az úri betegséget, valószínűleg tudja, hogy mit. [...] Prosztatát. Na, én azt nem tudtam, hogy mibe rejlik, mi vót, hogy vót, nem ismertem.”

Másrészt ha az adott életszakasz öregségkorra minősül más elvek alapján, akkor is, ha még nyoma sincs a betegségnek, automatikusan összekapcsolják vele, ugyanis az öregség kezdete – a bemutatott logika alapján – vitathatatlanul és elkerülhetetlenül a betegségláncolat kezdete is egyben:

„Én úgy tapasztaltam, legalábbis akik közel voltak énhozzám, hogy ahogy megjelent az első nyugdíj, megjelentek az első komolyabb bajok az egészséggel is, tehát ez már magával hozza azt is.”

„Mondták mindig, hogy ne várja senki a nyugdíjat, mer mikó má nyugdíjas, akkó jönnek a betegségek, bajok, mindenféle, mán nem egészséges az ember.”

Láthatjuk tehát, hogy a betegség nemcsak kísérőjelensége, időnkénti tartozéka, hosszabb-rövidebb időszakokat meghatározó eseménye az időskornak, és nem is csupán egy komponens a sok közül, hanem essenciája, legfontosabb jellemzője. A betegség jelentésének és jelentőségének ilyen méretű kiszélesedése azt vonja maga után, hogy az életszakasz egésze medikalizálódott: az öregkor hosszú, gyógyíthatatlan betegségként definiálódik.

„Az öregség egy folyamat, amit megállítani nem lehet, csak lehet lassítani. Olyan értelemben, hogy gyógyszerrel. De ez egy elég csúnya betegség, mert ebből nem lehet kigyógyulni soha.”

A test belső történéseinek elemzése rendjén zárógondolatként egyetlen konkrét fiziológiai változást szükséges megemlítenem, a menopauzát, mivel jelentése potenciálisan kapcsolatban van az öregkori életszakasszal.¹¹ A termékenységi állapotból a terméketlenségbe való átlépés magában hordozza a határkijelölő funkció lehetőségét, mégsem válik egyértelmű választóvonalá. Egyrészt azért, mert az öregkorral való kapcsolata ambivalens: akár igen korán is bekövetkezhet, amikor még minden életúttagoló elv a középkorúak csoportjába tartozónak minősíti az illetőt, illetve a nő a menopauza után még sokáig megtarthatják teljes fizikai erejüket, ami képessé teszi őket arra, hogy elvégezzék a felnőtté válás valamennyi tevékenységét. Másrészt a fiziológiai változás bekövetkezését az egyén nem teszi nyilvánossá, tehát ez nem olyan esemény, amelyről a közösségnek információi lehetnének, és az egyes egyének generációs hovatartozását ennek alapján ítélné meg. Harmadrészt Tölgyesen a fiziológiai változást nem kíséri semmiféle szertartásos elismerés. A nőknek a transzcendenssel való cselekvésviszonya nem változik meg a menopauzát követően, nem teszi őket alkalmassá olyan rituális funkciók betöltésére, amelyekre termékenységi állapotukban nem vállalkozhattak.¹² Következtetésként tehát az mondható el, hogy jelentősége nem mellőzhető, ugyanis egy szűk réteg esetében része az identitásnak, viszont semmiképpen sem tekinthető általános érvénnyel választóvonalnak, mivel a test egyéb változásaihoz képest lényegesen kisebb relevanciával bír.

Kiverte az ág a szemit – Az esztétizált test

A külső test lényegesen kisebb szerepet játszik az öregkornak a korábbi életszakaszokról való leválasztásában, annak ellenére, hogy ez a látható, a szem számára könnyebben, sőt azonnal észlelhető felszín. Paraszti társadalom lévén, melynek az értékrendjét a testi örömeiket előtérbe helyező modernitás és a kommercializmus csak korlátozott mértékben befolyásolja, a külső test nem válik személyiségről árulkodó/személyiséget kifejező reprezentációs felületté (lásd még Verebélyi 2005:73–79). A témában készült, főként a nyugati társadalmakat vizsgáló kutatások eredményei nem vethetők össze a tölgyesi tapasztalattal, ugyanis itt sem a kozmetikai ipar, sem a külsőtest-ideálok, sem a testjegyek alapján történő értéktulajdonítás nem nevezhető meghatározónak.¹³ A mitizálás és a félreértés elkerülése végett jelzem, hogy a testi szépség Tölgyesen is érték, csakhogy nem túldimenzionáltan. Sőt azt is meg kell jegyeznem, hogy a testre

vonatkozó nyugat-európai modellek érzetik ugyan hatásukat, de még nem annyira, hogy alapvetően megváltoztatnák a mentalitást. A szép és ápoltság fontos és természetes törekvés, mint ahogy mindig is az volt az adott kornak és régióknak megfelelő ideálok szerint (lásd például Fülemile–Stefány 1989; Tátrai 1994; Örsi 1995:475–478; Flórián 1997; Fülöp 2000; 2001; Juhász 2006), de a szépség nem kerül a morális természetű értékek elé. Összességben az mondható, hogy a test Tölgyesen nem esztétizálódott.

Az általános kép megrajzolása után a belső árnyalatokat szükséges bemutatni, hiszen ebben a tekintetben sem a homogenitással találkozunk. Mindenekelőtt azt a banális, ám a jelen elemzés szempontjából lényeges megállapítást kell tennem, hogy az életszakaszok és a szépség kapcsolata nem kiegyenlített, nem egyenletesen elosztott, hanem elsősorban a fiatalsághoz kapcsolódik a szépség értéke és mércéje. Ez két okból kerül figyelmünk előterébe: egyrészt magyarázatot ad arra, hogy az idősek szempontjából miért nem bír relevanciával a testi megjelenés (belső szem perspektívája), másrészt egyike azon tényezőknek, melyek hozzájárulnak az időskor negatív jelentéstartományának megformálásához (külső szem perspektívája).

Továbbá különbségek észlelhetők a nemek között is. Mivel ez közhelyszámba menő kijelentés, túl sokat nem kívánok itt elidőzni. Röviden annyit mondok, hogy a saját identitás szempontjából a nőknél kap nagyobb hangsúlyt az esztétikai szempont, a férfiaknál alig játszik szerepet, legfeljebb a változás konstatálásában kerül be a többi jelző/árulkodó tényező közé. Mások megítélésében valamivel összetettebb a helyzet. Miközben a nők érzékenyebbek és jobb megfigyelői mások fizikai megjelenésének, idős nőkkel szemben megengedőbbek és szolidárisabbak. A férfiak csak férfitársaikkal szemben megengedőek, idős nők minősítésében leginkább ők azok, akik esztétikai alapon stigmatizálni szoktak – az alcímbe emelt mondatot is egy idős férfi mondta lesajnálóan feleségéről.

A generációs különbségekben a nyugati testideálok beszivárgása érhető tetten. Az idősek önmaguk testi változásait észlelik ugyan, de jelentőséget csak abból a szempontból tulajdonítanak ezeknek, hogy a test elöregedését jelzik, és az elmúlás vizuális hírnökei. Az ősz haj, a ráncok, a fogak elvesztése az öregkor princípiumához tartoznak, ez nem vitás. Ezek jelentkezése választóvonal-értékű. A különbség tehát nem abban van, hogy ezt a különböző generációk elismerik-e vagy sem, hanem abban, hogy milyen pluszjelentéseket társítanak hozzá. A fiataloknak – és itt elsősorban a fiatal nőkről van szó – a szépség elvesztésének gondolata lelki problémát is okoz: a csúnyulás veszteség, bukás, hanyatlás. Fontos viszont hozzátenni, hogy mindezt nem vetítik rá az aktuális idősekre, nem stigmatizálják őket testi *fogyatékoságuk* miatt. Gondot saját magukra nézve okoz: vagyis saját öregedésük, majdani fizikai testük *értékvesztése* miatt aggódnak. A környezetükben élő idősekre a felmentő és szolidáris viszonyulás ellenére két szempontból mégis negatívan hat – ha impliciten is – ez a lelkiállapot: a félelmek bennük lokalizálódnak, ők testesítik meg a fiatalság elvesztésének sorsszerű, elkerülhetetlen bekövetkezését, illetve a veszteséggondolat miatt sajnálatérzés rendelődik az időskor jelentéseihez, és így az időskorba tartozókhoz.

„– Te hogy képzeled el magad időskorodra? Szerinted te milyen leszel?

– Nem tudom. Csúnya, az biztos. Nem is merek rágondolni. Van, hogy eszembe

jut, hogy hú, már mindjárt leplöttyed a kezem vagy a húsom. Nem szeretnék öreg lenni. Mindig azt mondtam, hogy hatvanéves korig elég, ha megérem, de kisébb már olyan csúnya leszek.”

A munkatevékenységek körének megváltozása

A paraszti társadalomban a test a munkavégzés eszköze, ezért a fizikai hanyatlás, a test gyengülése a munkabírás csökkenése felől nyeri értelmezését (lásd még Verebélyi 2005:73–75). A néprajzi szakirodalom (Hamar 1982:664; Szabó 1997:24; Fél–Hofer 1997:146–150) ezért az öregséget nem az életévek, hanem az effektív munkához való viszony függvényében határozza meg. Szabó László szerint „A paraszti munkarend a kort éppen a végzett munka alapján dönti el. Attól függően, hogy ki milyen munka elvégzésére alkalmas, vagy alkalmatlan, tartozik valaki a gyermekek, fiatalok, felnőttek vagy öregek csoportjába.” (Szabó 1997:24) Az, hogy az egyén a munkafolyamatokban milyen tevékenységek elvégzésére vállalkozik, illetve melyek elvégzésére alkalmas, lényeges szerepet játszik annak eldöntésében, hogy melyik korcsoportba sorolja önmagát, illetve sorolja őt közössége. A fizikai erőnlét nem önmagáért való, hanem a munkabírást jelenti, ezért a munkákban való részvétel korlátozódása a test hanyatlásáról árulkodik, ami kiemelt fontosságú határjelző a felnőttkor és az öregkor között.

„– Mikortól számít valaki idősnek?

– Mintúl mán nem tud úgy dógozni, mozogni. Mán hatvan éven felül idős.”

„Az öregkort hozza a maga életkora, az életmódja. Mert én magamrul mondom csak, hogy nekem az öregkor hetvenéves korom után kezdődött. Hetvenéves koromig én úgy tudtam dógozni, úgy bírtam a munkát! Hetvenéves korom után kezdtem gyengülni: na, most mán nem megy ez a munka se, az a munka se úgy, mint addig. [...] Még tótt jobban is, nehezebben is, de én, hál’ Istennek, egész hetvenéves koromig... akkó vettem észre, hogy öregszek, addig jól bírtam erővel, egészséggel.”

Mivel az egészségi állapot nagymértékben befolyással van a munkavégzésre, a betegségek és a munkabírás egymással szoros kapcsolatot tartó tényezők az öregkori küszöb kijelölésében. Az alapvető különbség közöttük az, hogy az első esetében a fájdalmakon, a kezeléseken, a test romlásán van a hangsúly (direkt kapcsolat test és öregkor között), az utóbbi a korlátozottságot, az életnek értelmet adó tevékenységek körének kényszerű újrendezését helyezi előtérbe (indirekt kapcsolat test és öregkor között).

Két következménye van a munkabírás hanyatlásának: egyrészt a munka mennyisége csökken, másrészt a tevékenységek köre változik meg.¹⁴ Az alaphozzáállás mindenképpen az, hogy a munka teljes feladására csak akkor kerül sor, ha az egyén végképp képtelen a munkavégzésre – csak nagyon kivételes esetekben fordul elő, hogy járni, mozogni tudó idős mindenféle tevékenységet elhárít. A paraszti társadalom erkölcsi értékrendjének egyik alappilléret képező munkamorál az életút végéig ténykedésre ösztönzi a közösség tagjait.

„– Miért nem hagyja abba a munkát?

– Akkó megeszen az unalom. Nem lehet, muszáj mozogni. És nem lehet, hogy fekszem egy nap az ágyba, és ne mozogjak. Odaköt az ágy, rögtön odamarad az ember

az ágyba. Térdkopásom van nekem, és ha nem mozgatom, mered meg. Muszáj. És máskülönben meg hajtja az embert az ösztön, a munka. Aki nem szeret kapálni... Van olyan fiatalember, hogy elhagyja a növényit ott, ahol van, kapát nem vesz a kezibe. Én meg kimegyek két bottal a kertbe, ha gazos, kikapálom, ne nőjön tovább. Hajtja az embert a maga ösztöne. Én nem tűröm, hogy nekem térdig érő gaz legyen a növény közt. [...] De nem lehet, hogy: na, én már megöregedtem, nem kőlök fel, nem csinálok semmit. Nem lehet! Ha feküdnék egy nap, másik nap odakötne az ágy. Amég lehet, addig ki az ágyból!”

A munkatevékenységi kör megváltozásának egyik legfontosabb eleme a földdel kapcsolatos munkálatokról való lemondás. Ha csak tehetik, azaz ha vannak a faluban vagy a közelben letelepedett gyermekeik, átadják nekik a visszakapott földbirtok nagy részét vagy az egészet. Azok az idősek, akiknek a gyerekei nem vállalják a földműves-életformát távolságbeli vagy egyéb (életmód- vagy mentalitásbeli) okok miatt, kénytelenek folytatni a földön való munkálatokat csökkentett intenzitással és igényességgel, illetve ha anyagi lehetőségeik megengedik, napszámosok segítségével. De nem a végsőkig. Az örökölt föld és a hagyományos munkamorál ugyan nagy lelki imperativus, azonban többnyire hetvenöt-nyolcvan éves kor körül feladják, parlagon hagyják a földet.

A kertben, a ház körül és a háztartással kapcsolatos teendőket viszont egészen addig folytatják, amíg jártányi erejük van. Fokozatosan csökkentik a munka mennyiségét: elsőként a nagy állatok tartását adják fel, majd disznótartásra sem vállalkoznak többé, a kertet is egyszerűsítik, a házimunkában is törekednek a feladatok redukálására. Emellett fokozatosan növekszik a segítségelfogadás.

A tömbházakban élők, az úgynevezett *blokkosok* helyzete annyiban más, hogy lényegesen kevesebb fejtörést okoz számukra életük újraszervezése, ugyanis tevékenységi körük korábban is a háztartásra és a ház melletti igen kis alapterületű kertre terjedt ki. E tekintetben tehát ők valójában mindent változatlanul folytatnak.

A tevékenységi kör megváltozása nemcsak a munkáról való lemondást jelenti, hanem új tevékenységek végzését is. Az időtöbblettel rendelkező, de mindenképpen dolgozni igyekvő idősek többnyire megtalálják a maguk elfoglaltságát, és a *haszontalan* (azaz általuk haszontalannak minősített) időtöltés – mint például a tévézés, kapuban ücsörgés, szomszédolás – vagy semmittevés helyett az aktivitást választják. Főként már korábban is végzett feladatokról van szó, amelyekre eddig lényegesen kevesebb idejük volt (például kézimunkázás, keresztretjvényfejtés), illetve régi vágyakról, melyekre eddig nem futotta idejükből (például versírás, énekkarba járás), de van példa új tevékenységek vállalására is (például közösségi szerepvállalás, egyházkerületi ténykedés, a CAP helyi fiókjának vezetése¹⁵).

Itt kell kitérnem a nyugdíjba vonulás kérdésére is. A társadalmi öregség fogalma értelmében ez az esemény átlépést jelent az aktívok kategóriájából az inaktívokéba. Egy adott szinten valóban ez történik, ugyanis a végét jelenti egy olyan tevékenységnek, amelyet eddig több évtizedig végzett az érintett, illetve ettől kezdve a munkaerőpiac határain kívülre kerül, akkor is, ha ez szándékaival nem esik egybe. A nyugdíjazás mégsem tölti be ilyen magától értetődően és főleg nem általános érvénnyel a határvonal-funkciót. Több okból sem. Egyrészt azért nem, mert Tölgyesen nagy számban vannak olyanok, akik sosem léptek be a munkaerőpiacra, így öregedésük szempontjából semmilyen relevanciával nem bír a nyugdíjazás, illetve egyre többen vannak most

olyanok, akiknek nem sikerül intézményes munkahelyhez jutniuk, így perspektívájukba sem tud bekerülni az esetleges nyugdíjazás mint életutat tagoló esemény. Másrészt az idősök többségét a földművesek teszik ki, akik a kollektív gazdaság alkalmazottai voltak, azaz nyugdíjazásuk előtt is, után is ugyanazt a munkát végzik, és semmiféle változást nem okozott számukra ez a szociálpolitikai mozzanat. Harmadrészt a nyugdíjazás azok esetében sem jelenti az aktivitás megszűnését, tehát az inaktívvá válást, akik értelmiségiként, ügyintézőként, munkásként stb. dolgoztak, csak a tevékenységi kör megváltozását. Negyedrészt pedig a nyugdíjba vonulás nem feltétlenül esik egybe az öregkor többi *jelével*, sőt az elcsúszás növelését fokozták a korai nyugdíjazási formák (korkedvezményes, korengedményes, rokkantsági és előnyugdíjazás), melyek a rendszerváltás után igen széles réteget érintettek, amikor az állam az igen nagy ütemben leépülő gazdaságból felszabaduló munkaerő-felesleget így igyekezett csökkenteni.

Láthatjuk tehát, hogy a nyugdíjba vonulás nem tölt be olyan erőteljes cezúraszerepet, ahogyan azt a társadalomkutatások jelentős része sugallja. Az öregkori küszöbnek csak egy eleme. Ezt viszont nem szándékozom kétségbe vonni. Tölgyesen az intézményesített öregségnyugdíj-korhatár kétféleképpen járul hozzá a *választóvonal* kijelöléséhez. Azon szűk kör – értelmiségiek, adminisztrációban dolgozók, ipari alkalmazottak – esetében, akiknek a tevékenységi köre jelentős mértékben lesz más a nyugdíjazás után, az életpályájában lényeges változást jelent. Meg kell jegyeznem ugyanakkor, hogy ők sem tekintik egyértelműen cezúráknak.

„– Miben változott meg a Sári néni élete, amikor nyugdíjas lett?

– Semmi egyéb, csak annyi, hogy nem mentem dolgozni, hanem itthon voltam.”

Másrészt általánosságban, ugyanis az egyéni, személyes helyzetektől elvonatkoztatva az öregségnyugdíj-korhatárnak referenciaértéke van. Önmagában kevés ahhoz, hogy az öregkor kezdetét jelentse, de egyfajta viszonyítási pontként mégis elfogadott – az alkalmazotti státusban lévőkénél és a fiatalabb generációknál egyre inkább.

„– Szerintetek mikortól számít valaki öregnek? [...]

– Mikó állam bácsi nyugdíjaz, akkó mán öregnek számít. [...]

– De ti már mondjuk egy nyugdíjasra úgy néztek, hogy az már öreg?

– Hát igen, eztet merem vállalni. [...]

– Ha mondjuk valaki ötvenhat-ötvenhét éves korában megy nyugdíjba?

– Hát na. [...] Ha azt nézed, a bányász nyugdíjasok most jönnek ki, azok negyvenöt évesek, azokat nem mondhatni öregnek, és már nyugdíjas. Na, de hát igen, mondjuk ötvenöttú mán...”

„– Az, hogy valaki nyugdíjba megy, az számít, attól számolják, hogy valaki öreg, vagy az még nem számít annyira?

– Az igen, még az állam is, a törvény is úgy szabja meg, hogy ez mán az öregkorhoz függ, a nyugdíjazás.”

Következtetésképpen a munkatevékenységi kör megváltozásának kérdéskörében az öregkor kategóriájára vonatkozóan két aspektust szeretnék kiemelni. Mind a munka mennyiségét, mind a munkafeladatok típusát illetően két törekvés sarkallja az idősöket. Egyrészt az önállóság elvesztése ellen küzdenek: az önellátás képességének (vagy legalábbis illúziójának) fenntartása és a segítség, a másokra szorulás mértékének csökkentése motiválja őket erőteljesen abban, hogy ne adják fel a ténykedést – ami az élet

feladásának jelentését is magában hordozza az adott közösségben. Másrészt a feleslegesség, a haszonnélküliség érzése ellen küzdenek, ami különösképpen a munkahelyről kilépők számára okoz nehéz feladatot.¹⁶

„Nekem ez volt. Jaj, már nem kell menjek, már nincs rám szükség. Aztán most már megszoktam.”

„Biztosan minden életkornak megvan a maga szépsége. Nem tudom, hogy mi a jó az öregkorba. Azt nem mondanám, hogy az, hogy nem kell munkába menni, mert például én nagyon szeretem a munkámat, és ha már kicsit tovább vagyok vakáción, akkor az már... szóval nem tudnám elképzelni az életemet munka nélkül.”

„Nehéz biztos annak, aki egy egész életet ledolgozott, hogy megszűnjön minden, és utána otthon kelljen ülnie, és nem menjen – láttam anyósomról is. Nagyon nehéz, mert úgy érzi, hogy valami kiesett az életéből, most már felesleges, most már senkinek sem kell, mert otthon van csak, elszigetelve. De nyugdíjasan is meg tudja találni az ember az örömét az életben.”

A családi állapot változásai

A felnőtt életszakasz végének közeledtét jelzi az üres fészkek állapotának megjelenése. Új helyzet ez, hiszen a mostani idősök még többnyire sokgyerekes családokban nőttek fel, ahol a gyermekvállalás és -nevelés időszaka igen sokáig kitolódott. Ők viszont már a két-három gyermekes családmoddelt választották, ami a gyermekvállalási időszakot a húszas éveikre szorította, és itt nagyjából le is zárta. Mivel utódaik kiházásítására még az öregkor beköszönte előtt sor kerül, a határjelző elvek mátrixához nem sorolható, de mindenképpen jelzi egy új családi ciklus kezdetét.

Akinek nincs unokája, annak se öröme, se bánata – Nagyszülővé válás

Mivel a nagyszülővé válás idején a nagyszülők még többnyire az aktív felnőttkor tagjai, az első unoka megszületésének öregkorjelző szerepe ambivalens megítélésű. Ennek ellenére a nagyszülőség esszenciális tartozéka, sőt kiemelt fontosságú komponense az idősoknak. Részben azért, mert a szülői feladatkör befejeződése után egy új, szülőség utáni szerepkörbe helyezi az egyént, részben pedig azért, mert miközben a nagyszülőség a felnőttkor csak egy részét fedi le, addig az időskort teljes mértékben kitölti. A gyermekkor-felnőttkor-öregkor életútagolás és a gyerek-szülő-nagyszülő státusok párhuzama szintén hozzájárul ahhoz, hogy az életút-konstrukcióban az öregkor és a nagyszülőség egymásba csússzon. Mindezekre pedig ráerősít, hogy a nagyszülői szerepkörrel együtt járó megszólítás és megnevezés (mama, papa) olyan terminusok, melyeket idős emberek is használnak, függetlenül attól, hogy van unokája vagy sem (öregmama: 'öregasszony', papa: 'öregember'). De a strukturális szempontokon túlmenően az is nagyon világosan jelzi az életszakasz és a szerepkör közötti kapcsolatot, hogy szinte valamennyien az unokák létét és a velük való foglalatosságot nevezik meg öregkoruk legnagyobb örömforrásának.

Azóta pediglen egyedül bírom a várat – Özvegység

Az özvegygé válás ugyan nincsen közvetlen kapcsolatban egyetlen életszakasszal sem, a házastárs elvesztése mégis nagyobb valószínűséggel következik be idősebb korban. Ebből kifolyólag az özvegyek legnagyobb arányban az utolsó életkorba tartozók körében vannak jelen. Nem véletlen, hogy a két állapot között, ha nem is törvényszerű, de asszociatív kapcsolat létezik. Elsősorban ezen elv alapján kerül közelebb az egyén – különösen, ha már közel jár az időskor alsó *korhatárához* – a legkorosabb generációhoz, ugyanakkor a sajátos helyzetből fakadó problémák miatt is, melyek megoldási stratégiái és e stratégiák hasonlóságai a szintén özvegyekhez – akik demográfiai eloszlásuk folytán többségében öregebbek – sodorják.

A gazdasági állapot életkor-specifikus sajátosságai

Különböző anyagi helyzetből és különböző előtörténettel érkeznek meg az idősök az életút e szakaszába, három materiális természetű szempont mégis fellelhető valamennyiőjüknél, és mint ilyen homogenizálja őket.

Elsősorban az öreg címkével ellátott életkori csoportnak a foglalkozásstruktúrájáról tesztek említést. Dominál körükben az agrármunkakörhöz való tartozás. Főként azért, mert többnyire mezőgazdasággal foglalkoztak egész életükben, és csak az egészen fiatal idősöknél, a friss nyugdíjasok esetében szélesebb a foglalkozási paletta, illetve azért, mert a munkaerőpiacról való kilépés után, a korábbi tevékenységtől függetlenül idejük legnagyobb részét a földdel és/vagy a kertészettel való foglalatosság teszi ki.

Másodsorban a nyugdíjnak mint új pénzforrásnak a homogenizáló hatásáról van szó.¹⁷ Miközben a nyugdíjba vonulás cezurajlegéhez ambivalens a viszonyulás, a nyugdíjnak mint új pénzhez jutási módnak, a küzdelem nélküli havi fix meglétének az öregkor kategóriája megformálásában szerepe van. A mai idősök még valamennyien kapnak nyugdíjat, hiszen ha a feleség háztartásbeliként ki is maradt a munkaerőpiacról, a férje egészen biztosan alkalmazott volt valahol, és utána megilleti őt az özvegy-ségi nyugdíj.

Harmadsorban materiális lehetőségeik visszaesése sorolandó ide. Nem akarom feltétlenül a szegények kategóriájába sorolni őket, hiszen igen eltérő vagyoni helyzettel rendelkező egyénekről van szó, illetve nem ők a közösség legszegényebb tagjai.¹⁸ Ami viszont mindannyiukról általánosan elmondható: öregedéssel, a munkatevékenységi kör szűkülésével, a munkaerőpiacról való kikerüléssel jövedelmük visszaesik; a nyugdíjak – főleg az agrárszektorban alkalmazottak esetében – nagyon kicsik; ha rendelkeznek is ház- és földtulajdonnal, amitől tehetősnak számítanak, a rendelkezésükre álló készpénzmennyiség igen csekély.

Az életkori kontextus/a kontextuális életkor

Az egyén életkorának, még ha mérhető is absztrakt számokban, mégis van bizonyos fokú relativitása. Úgy, ahogy a többi említett és említendő szempont olyan járulékos jelentésként rakódik az életéveket jelző számra, ami árnyalja, és *le* vagy *fel* mozdíthatja el kissé az egyént a kanonizált korán, ugyanígy egy rajta kívüli tényező, vagyis környezetének életkora is eredményezhet hasonló hatást. Az idősebb vagy fiatalabb házastárs, annak egészségi állapota és a gazdasági-társadalmi reprodukcióban való aktivitása maga után vonja párját is az interpretációs horizonton. Ugyanígy van ez a gyerekek és az unokák életkorával is. Minél fiatalabb a gyerek, annál „fiatalabb” a szülő is, illetve vannak *fiatal nagyszülők*, mely jelző nem a saját, hanem az unoka születési idejének köszönhető. Meg kell ugyan jegyezni, hogy a lokálisan jól szabályozott házasságkötési és gyermekvállalási normák igen jól öröködnék az életkori különbségek fölött, így ritkák a nagy eltérések. Leginkább az elköltözött gyerekek színezik a helyzetet, akik meglephetik az otthoniakat korai, de inkább kései házassággal és/vagy gyermekkel. Tölgyes határain belül a leggyakoribb példa az időbeli elcsúszásra a sokgyerekes családok esete, melyekben tovább tart a szülői feladatkörök betöltésének ideje, mint az általánossá vált két- vagy háromgyerekes családokban, s így ezek a felnőttek, ha már vannak is unokáik, még jó ideig szülők is, azaz nem siklanak át egyből és teljességgel a második generációból a harmadikba. A horizontális és a lefelé vezető ág életkori sajátosságain kívül a vertikális kapcsolatok felfelé menő ági állapota is jelentős, sőt talán ennek van a legnagyobb súlya: az, hogy az egyén fölött van-e még egy generáció, vagy ő a legidősebb a családban, hatással van arra, hogyan észleli – ő maga és környezete – pozícióját az életút ívén.

A lakóhely megváltozása

Lakóhely-változtatásra az időskori életszakasz két pontján kerül sor a leggyakrabban. Egyrészt a gyermekek házasodása okozhat változást szüleik életében. Amennyiben valamelyikőjük úgy dönt, hogy a szülői házban marad, a lakóteret két családmaghoz igazítják. Az általánosan alkalmazott stratégia szembeszökően tükrözi az életszakaszok közötti hierarchiát: a fiatalok nem az üres vagy könnyűszerrel megüresíthető tereket kapják meg, hanem a ház reprezentatív, nagyobb méretű, utcai szobáit, ami egyúttal a szüleiknek a megszokott térből való teljes kimozdítását is jelenti. Az idős pár ilyenkor a ház hátsó részébe költözik, vagy ha van az udvaron olyan melléképület, ami átalakítható szoba-konyhás lakótérre, akkor oda, esetleg külön erre a célra épített kisházba. Ám az egyes életkorok közötti hierarchikus viszony a mostani öregek házasodásának idején még nem ezt az irányt mutatta. Jól szemlélteti ezt költözködések története: az ő fiatalkorukban, ha a szülőikkel egy házban maradtak, az azt jelentette, hogy nekik jutott a ház hátsó része vagy a különálló kisház; az utcafronti szobákba csak akkor kerültek, amikor az öreg szülők kihaltak, vagy esetleg – ritkábban – átengedhették nekik a nagyobb teret, ha sok (három vagy annál több) gyerekük volt, és emiatt már nehezen fértek a kis térben; végül pedig ismét visszakerülnek a ház kevés-

bé értékes részébe, ugyanis ők már automatikusan ideköltöznek, ha új családmag létesül portájukon.

Drasztikusabb változásra számíthatnak azok az idősek, akiknek nincs a közvetlen közelükben utódjuk. A hanyatlás fokozódása, az önellátás képességének elvesztése, a gondozás szükségessége mind a felé a megoldás felé vezet, hogy a szülőt valamelyik gyermeke magához költöztesse. Bármennyire is erős az „idős fát nem lehet átültetni” vagy a „mindenütt jó, de a legjobb otthon” ragaszkodás és a költözést elutasító hozzáállás, egy adott kor és egészségi állapot után elkerülhetetlenné válik.

Kimentünk a divatból – A régi világ képviselője

Ez az elv kivételesen nem arra utal, hogy az idősek változtak meg, hanem éppen ellenkezőleg: a világ változott meg körülöttük. Ők megőrizték azt, ami életük alapelemeit jelentette: mentalitásukat, értékrendjüket, tárgyaikat, szokásaikat egy másik világból hozták, történeteik, tapasztalataik is ehhez kötik őket elsősorban. Nem az ő térfelükön történt tehát a módosulás, hanem az utánuk következő generációk kezdtek el másként gondolkodni, élni, viselkedni, öltözködni. Tárgyi környezetük, lakberendezésük, ruházódásuk, habitusaik, megoldási stratégiáik, gondolkodásmódjuk, érveik stb. Tölgyesen igen gyakran épp az által életkorjelzőek, hogy egy korábbi állapotot tükröznek, nem pedig azáltal, hogy a mindenki által működtetett rendszer minden generációra külön-külön vonatkozó kódjainak egyik tartományát, az idősekre érvényes jeleit hordozzák.¹⁹ Az öregek és a fiatalabb generációk nem annyiban térnek el csupán egymástól, hogy egy adott rendszernek más tartományát, például más formai és színvilágát képviselik, hanem sok területen egészen más rendszereket működtetnek. Hogy ismét az öltözködés példáját említsem: nemcsak arról van szó, hogy az idősek sötétebb ruhákat, az idős asszonyok szinte kizárólag szoknyát hordanak, hanem arról, hogy a fiatalabb generációk egészen más öltözködési rendszerben mozognak, eltérő elemeket, logikákat, ízlésvilágot tartanak szem előtt ruhatáruk összeállításakor. Összegzésként azt mondhatom tehát, hogy a folytonosságban bekövetkezett törések eredményeként az idősek régimódiakká váltak, egészen pontosan: az elmúlt, letűnt világ képviselőivé, a régi idők hordozóivá, még itt lévő maradványává.

Semmi se olyan, az az igazság, ha megöregszünk – Az időskor tartalmái

Az öregkori küszöböt alkotó elvek elemzése után az öregkornak mint életkori szakasznak a tartalmait vizsgálom meg. A választóvonalat képező tényezők és a jelentős komponensei kölcsönösen hatást gyakorolnak egymásra, ezért nehéz is elválasztásuk és külön történő bemutatásuk, csupán a leírás és az értelmezés megkönnyítése végett döntöttem mégis emellett.

Hanyatlás

Az életút pályájának elképzelése határozza meg az életszakaszok hierarchiáját és belső tartalmát. Ha az életút folyamatosan emelkedő, gyarapodó, gazdagodó pályaként jelenne meg, az öregkorba a beteljesedés jelentései kódolódna. A Tölgyesen domináló életút-koncepció ezzel ellentétes képet mutat: olyan görbe az élet vonala, ami egy ideig emelkedik, aztán egyszer csak hanyatlásnak indul, és onnan már nincs többé lehetőség az újraemelkedésre, sorsszerűen megfordíthatatlan az ív iránya.²⁰

Nagyon sokat elárulnak a közösség életút-elképzeléseiről azok a metaforák, melyekben az életről beszélni szoktak. A legegyszerűbb az ív pályájának vizionálása, a leggyakoribb a nap útjának használata az életszakaszok egymás után következésének és egymáshoz viszonyított elhelyezkedésének elképzelésében, illetve a virág nyílását vélik még hasonlatosnak az emberi élethez:

Ívmetafora:

„Amikor beleszülettünk ebbe a világba, akkor elkezdtünk készülni, mások készítettek, és eltelt húsz év, amíg egy gyermek születésétől kezdve felnő, és alkalmas arra, hogy dolgozzon, hogy a társadalom, a közösség javára tegyen valamit, amíg elérte az érett kort. Aztán eltelik egynéhány évtized, és beáll a hanyatlás. Mondhatjuk azt, hogy földi életünk olyan, mint egy ív, egy darabig van emelkedés, növekvés, és azután akarjuk, nem akarjuk, beáll a hanyatlás.”

A nap pályájának képzete:

„Mikó az ember a deli korát éli, az mikó van? Pont mint egy nap, mikó femegy. Például regge, amikó felmegy a nap, az a kisgyerekkor. Mikor eljön a dél, akkó mán felnőtt férfivé válik, és körülbelül negyven-ötven éves koráig van ott. De amikor már ötvenen túljut, akkor mán azt mondják: mán túlhaladt a deli korán az ember. És akkor mikor már hatvan-hetven, akkor már élete alkonya. Pontosan, mint amikor a nap lealkonyodik, úgy van az élet is.”

Virágmetafora:

„Nagybácsi: [...] úgy mint a rózsa. Egyszer bimbók vótunk, aztán kinyíltunk, mint a rózsa, és szépen összehúzódik, és elhervad. Hogy mikor, azt nem tudjuk, mer az úrnak a dóga.

Unokaöcs: Mér nem vagyunk, mint a tulipán? Az este Bori hozott tulipánt, az összehúzza magát, megint kinyílik... [...] De mik ha egyszer összehúztuk magunkat, többet nem húzzuk ki magunkat. (Nevetnek.)

Nagybácsi: Mint a görcs. (Nevet.)”

Ebben a konstrukcióban a gyerekkor jelenti a fejlődést, a fiatalság az erőnlétet, a fittséget, a szépséget, a jókedvet, az aktivitást, a felnőttkor a kiteljesedést, az öregkor pedig a leépülést, a hanyatlást, a készségek és képességek elvesztését. Miközben mind a négy életkor szerves része a pályának, kettő emelkedik ki közülük, és e kettő tulajdonságait, hozzárendelt jelentéseit használják viselkedések és állapotok jellemzésére, illetve az egyén pozicionálására: a fiataikor a pozitív minőségek értéktartománya, az öregkor pedig a negatív minőségek tárháza. Az értékek egyenlőtlen elosztása következtében a fiatalság magához vonzza mindazt, ami jónak számít, az öregségre pedig ráterhelődik mindaz, ami kellemetlen, ami nehéz, ami rossz. Egymás ellentettjeként tételeződnek, mégpedig olyan kardinális mértékben, hogy maximális kisajátítással bír-

nak saját értéktartományuk felett. Szó sincs arról, hogy csak aránybeli különbségek lennének közöttük, vagyis hogy a fiatalsághoz több jókedv, szépség, erőnlét stb. kapcsolódik, miközben ezek a minőségek, bár kisebb mértékben, de jelen vannak az idősek térfelén is, illetve fordítva: az öregekre inkább jellemző a lassúság, a betegeskedés, a rugalmatlanság stb., ugyanakkor ez a fiataloknál is megtalálható. Az ilyen esetek észlelésekor – ami korántsem ritka – sem a koncepció megkérdőjelezésére, sem semmilyen szintű elbizonytalanodásra nem kerül sor igazságértékét tekintve, hanem inkább úgy oldják fel az ellentmondást, hogy természetellenesnek értékelik a jól rögzített forgatókönyvhöz viszonyított eltérést, és mosolyogva *fiatalosnak* nevezik az időst, illetve *öregesnek* a fiatal.

„Van, akiről nem lehet megmondani, hogy hány éves, annyira fiatalos, fiatal a mozgása, fiatal mindene, úgy tartja magát.”

„– Szerintetek mikortól kezdődik az öregkor?

– Tőlem kérded?! (Nevet.) Én már öregkorba érzem magam eccer-eccer.

– Miért?

– Én már mindjárt harmincéves vagyok, már öregszem. Úgy átlagba szerintem hatvan év után. Anyuék még fiataloknak tartják magukat. Ötvenéves édesapám, édesanyám meg negyvenkilenc.”

A hanyatlás okozója és jelzője a leépülés. Azért szükséges különválasztani a látható és a láthatatlan dimenziót, mert az előbb bemutatott gondolkodásmód világossá teszi, hogy a leépülés eleve kódolva van az életszakaszba, és függetlenül attól, hogy a tapasztalati szinten észlelhető-e valójában, mindenképpen társítják hozzá, legfeljebb megengedő gesztusokkal (fiatalosnak minősítéssel, fokozatok elismerésével) lágyítják a tónust. Amint viszont láthatóvá válnak a leépülés tünetei, az ideológia és a tapasztalat megerősítik egymást, és teljes bizonyossággal sorolják az egyént a biztos, megállíthatatlan hanyatláspályára kerültek közé.

A legexplicittebb formája a *fizikai, testi leépülés*. A fáradékonyság, a gyengülés, a csökkent munkabírás, a mozgás nehézkessé válása mind erről árulkodnak. A test medicalizáltságának köszönhetően az öreg test a betegségek forrásává válik, és orvosi hatáskörbe tartozónak tekintik. Vagyis az öregember teste a maga teljességében betegként koncepcionalizálódik – akár valóban, akár csak lehetőségként létezik e kapcsolat –, aminek következtében egymásra tevődik/egymásba mosódik egy társadalmi szerep és egy állapot, pontosabban: ezek jelentései.

A *szellemi leépülés* kevésbé látványos, de mivel benne van az időskor jelentéstartományában, eleve feltételezik az idősekről, és ha az öregkor más jeleit észlelik, ezt is automatikusan vélelmezik róluk. A szellemi hanyatlásnak láthatósága és általánossága miatt az agyér-elmeszesedés és a szenilitás a hangsúlyos, leginkább figyelembe vett formája. Bár ez csak potenciálisan rejlik az öregkorban, mégis olyan szinten tekintik részének, hogy az öregkori minősítések alapelemeként működik. Ezenfelül azt szükséges még kiemelni, hogy a végállapotnak nagyobb súlya van a jelentésképzésben, mint a fokozatoknak, ami ugyanakkor azt is eredményezi, hogy az egyéneknek az életút ívén való pozicionálásakor nagyobb valószínűséggel sodorják őket a negatívabb pólus irányába. Fájdalmas és bántó a külső identitástulajdonításnak ez a kegyetlensége, az tapasztalható mégis, hogy a munkabírás hanyatlása és a fizikai leromlás nagyobb mértékben foglalkoztatja az időseket. Kivételt a kisebbséget jelentő értelmiségiek ké-

peznek, akik nyugdíjba vonulásuktól kezdődően folyamatosan küzdenek szellemi képességük megőrzéséért: keresztrejtvényeket fejtenek, vetélkedőket néznek, memóriagyakorlatokat végeznek.

A *szociális beszűkülés* a korábbi munkakapcsolatok megszűnésével, az aktivitás csökkenésével, a testi hanyatlással és az egészségi állapottal van kapcsolatban. Kisebb fizikai és szociális térben mozognak, amit szintúgy veszteségként élnek meg. A munkaerő-piaci foglalkozással rendelkezőknél a nyugdíjazás nagy törést jelent ebből a szempontból, a mezőgazdasággal foglalkozók esetében a fizikai gyengülés, a mobilitás korlátozódása hoz változást. Sőt annak a veszélye is fennáll, hogy szociális halottá válik az egyén még életében, ami a nagyon időseknél, főként az ágyban fekvő betegek-nél vagy a portát elhagyni nem tudóknál fordul elő. Addig viszont, amíg a képességek adottak a kapcsolatok fenntartására, esetleg bővítésére, erős az igyekezet arra vonatkozóan, hogy ne kerüljenek ki a társadalmi körforgásból.

Bölcsesség

Az időskor hanyatlásképzetével ellentétben a bölcsesség koncepciója áll, ami az életív folyamatos emelkedését jelenti. Nem a leépülés és gyengülés tagadása ez, hanem annak állítása, hogy szellemi és spirituális értelemben folyamatos gyarapodás, felhalmozódás történik az időseknél, ami többletet ad nekik. Ez egyúttal annak elismerését is jelenti, hogy a tudás fokozatosan épül, egymásra rakódnak az újabb ismeretek és tapasztalatok, szemben az állandóan elértéktelenedő tudásképzettel, ami az ismeretek cseréjét, a korábbiak kidobálásának szükségszerűségét vallja. Pontosabban: emellett teszi le a voksot, hogy az aktuális ismeretek mellett értéktelített, sőt értéktelítettebb az általános érvénnyel bíró, nem efemer természetű érettség, széleslátókörűség, megfontoltság, higgadtság, vagyis a bölcsesség.

Ez az életút-koncepció más hierarchikus viszonyba rendezné az életszakaszokat, a pozitív értékek folyamatos halmozódásának gondolata az idő telését fokozatos feltöltődésként és kiteljesedésként definiálná, és az öregkor lenne a legértékesebb periódusa az életpályának. Ennek viszont csak a morzsáit lelmi Tölgyesen, ahol mindent áthatóan és maga alá gyűrve uralkodik a hanyatlásképzet. Hogy ismét a metaforák felé irányítsam a figyelmet – amit nagyon kifejezőnek tartok, egyfajta ablaknak tekintek, ahonnan rálátás nyílik a mentalításra –, csak kivételes, ritkaságszámba menő említésként bukkantam rá az aratás, a begyűjtés képzetére, ami az öregkorról való beszédben a margóra szorult.

„Ezt már úgy szokták mondani régiesen, hogy már megért gabona vót. Meg így a prédikációban is, mikó idős nőt vagy férfit temet a tiszteletes úr, akkor úgy mondja, hogy: mint megért gabona, úgy szállott a sírba. Az ilyen öregebbek, a nyolcvan évet meghaladottak, ezek már öregnek vagynak számítva.”

„– És, ez a valóság, mindenki öregsígre illeszkedik oda a valláshoz. Minden kornak megvan az ú maga teendője. Én mindig azt mondom, hogy én úgy képzelem ezt az életet és ezt a vallásosságot, mint a gyümölcsöknek mindennek a termésidejét. Megvan, hogy búza, tengeri, minden mikó ír. És az emberiség is írett korba fordul oda jobban a Jóatyához.

– Azt mondja Erzsébet néni, hogy akkor érik be az ember, amikor megöregszik?
– Akkor bizony, mert akkor már csak az ész is érettebb, és jobban fel tudja fogni a vallást is. [...]

– Gondolja Erzsébet néni, hogy az öregséggel jön a bölcsesség is?

– Az csak úgy, csak úgy jön! Míg fiatal az ember, mindig most ezirre foglalt, most azirre foglalt, de ekkor megillemedett öreg, a gondokat letette, és csak eljön az az idő, hogy mindenki Istenhez forduljon.”

Jól mutatják az interjúrészletek, hogy a beérés metaforája bibliai ihletettséggé. És bár a tölgyesi közösség alapvetően vallásos, ez a gondolat a templom falain kívül érvénytelen, csak a nagyon vallásosaknál, többnyire a neoprotestáns felekezethez tartozóknál – de náluk sem bizonytalanságotól mentesen, illetve nem a többségnél – elfogadott és igaz elképzelés.

Valamennyi gyülekezetben konszenzus van arra vonatkozóan, hogy a vezető pozíciókat az idősebbeknek kell betölteniük épp lelki többletértékeik és többlettapasztalataik miatt. Ismétlem: az idősebbeknek – nem az időseknek. Igencsak viszonylagos így a megközelítés. Nem az életpályán való elhelyezkedés a szabályozó, hanem az, hogy mihez képest *idősebb*. A reformátusoknál az az elv, hogy a főgondnoknak idősebbnek kell lennie a gondnoknál, de az aktuális vezetők mindegyike csak közelíti az öregkori küszöböt. Szó sincs arról, hogy nyitott lenne az életkori plafon, bár tapintatosabb és rugalmasabb, mint az alsó határ.

„A kánon, tehát a romániai református egyház zsinata, a két kerület törvényhozó testülete, valamikor statútumnak nevezték, most kánon, előírja, hogy legalább huszonöt évesnek kell lennie a presbiteri tisztségre vagy gondnokságra jelölt, választott egyháztagnak. A felső korhatárra vonatkozóan enyhén fogalmaz a kánon: ajánlatos, hogy hetven év alatt legyen. De ahogy mondtam az előbb is, nem mindig lehet betartani, mert sok esetben azzal állunk szemben, hogy nincs is kit tenni, a másik pedig, hogy annyira jó erőben van az a hetvenéves bácsika, és olyan szívvel-lélekkel rendez, vállalja, csinálja az egyház ügyeit, hogy nem ajánlatos félretenni, mert a fiatalok hiába tehetnék, ma még nem állnak ott, ha ilyen tisztséget el is vállalnak, hogy azt az utat úgy végigjárják, azt az ügyet úgy képviseljék, és csinálják, mint az idős, aki magát a szolgálatba begyakorolta, és aki az egyházban nőtt fel.”

A fiatalítási tendencia viszont mindenhol erőteljes. Nemcsak a világi intézmények, az RMDSZ és a tanács keretein belül, hanem az egyházaknál is. A már bemutatott reformátusoknál, illetve már a neoprotestáns gyülekezeteknél is. Sőt mi több, annál a kis gyülekezetnél is, melynek vezetőségét *Vének Tanácsának* nevezik.

„– Hány éves kortól kerülhet valaki a Vének Tanácsába?

– A Vének Csoportjába bekerülhetnek még fiatalabbak is. Nem mondom, hogy nagyon fiatal, de negyvenöt-ötven éves, és ötvenöt-hatvan évig. És azután már nagyon öreg, akkor már nem tud normálisan gondolkodni minden területen. Az öreg az öreg.”

A fenti idézet jól jelzi, hogy a bölcsesség leválhat az öregkor kategóriájáról. A következő idézet pedig azt, hogy a leválás folyamata még nem zárult le, a konszenzus nem jutott nyugvópontra, hiszen még feszültségeket vált ki, konfliktusokat idézhet elő.

„Tapasztalat van, azt megosztjuk a fiatalokkal. De most már az a helyzet, most, a jelenkorban, hogy a gyülekezetben is a fiatalság nagyon előlépett. Most azt mondják,

hogy az öregeknek nincsen tudományok semmi. Most pedig mindenki tanultabb, csak nem a Szentírásból, hanem csak a tudományból. [...] Nem tisztelik, senkit nem tisztelnek máma mán. Mindenki tudományos, mindenki többet tud, mind az öregek. Habár én még a nagyapámtól azt tanultam, hogy minél idősebb az ember, annál nagyobb tapasztalattal rendelkezik. A fiatalnak megvan a tudománya, amit könyvből tanult, de az öregnek megvan a tapasztalata, amit az életbe tanult.”

A gyülekezetek intézményes keretein kívül, a munkás és terhelt hétköznapiakban a „mindenképpen bölcsőbb lesz az ember idősebb korára” hang elhalványodik a hanyatlásdiskurzus mellett, ami a szellemi leépülést emeli ki, a szenilitást prognosztizálja az idősek számára.

„A hátránya az, hogy nem vagyunk se elég élénkek, se elég szépek, se elég okosak, főleg mindent elfelejtünk.”

„Hát én nem mondhatnám, hogy bölcsőbb vagyok. Én például butább vagyok, mint fiatalabb koromban.”

„– Nem mondják, hogy az időskorral jön a bölcsesség?

– Nem, itt mán inkább törlődik, itt nem jön. Nekem itt ezzel a vérnyomással... érzem, me kihagy az agyam. Beszélgetünk valakivel, s az a valaki mondja-mondja-mondja, de hát istenem, mit is mondott?! S akkó meg ke kérdezzem, hogy mit is mondott.”

Második gyermekkor

Az eddig elmondottak szintézise az öregkornak mint második gyermekornak a képzete: az önrendelkezés, az önállóság, a képességek, az ismeretekkel való rendelkezés, az erőnlét, a szabad mozgás hiánya az egyik kapcsolódási pont.²¹ A másik nem az életkorok jelentéseiben, hanem az öregekhez való viszonyulásban található: eufemizmus a gyerekkorhoz való hasonlítás, ami szerethetővé, sajnálhatóvá, elfogadhatóvá teszi az időseket – és tegyük hozzá: lekezelhetővé is.

„Há igen, mondják, így szokták mondani, második gyerekkor. Mer a gyerek felejt, s most már az öreg is. [...] Gyengébb is, mint gyerek, olyan gyenge lesz, visszagyengülünk abba a korba, hol vótunk gyerekkorba, ezír mondják, második gyerekkor az öregkor.”

A hozzájuk való viszonyulást nagymértékben meghatározza. Ezek egy része pozitív, mert több türelmet, figyelmességet, kedvességet hordoz magában. Csak egy példa erre: karácsonykor két életkorhoz tartozók kapnak ajándékot a templomban, a gyerekek és az öregek. Ám e jó szándékú gesztusok között olyanok is vannak, melyek kedvezőtlenek az idősekre nézve. Figyeljük meg ezt az interjúrészletet, melyben a lánya úgy segíti az emlékezetfelidőzésben a korántsem szenilis anyát, mint egy óvodást:

„Lánya: Igen. És hogy volt a latin közmondás?

Anya: Nem tudom.

Lánya: Dehogynem! Ezt mindig mondtad. Hogy mondta mindig a tanító, mikor valaki bekotyogott? Ha hallgattál volna...

Anya: ...bölcs maradtál vóna.

Lánya: És akkor erre anyuval mindig visszaemlékszünk. Meg a verseket, meg minden...”

A viszonyulások másik része inkább negatív, még ha esetleg gondoskodó jellegű is: döntéseket hoznak helyettük róluk, nem támasztanak elvárásokat velük szemben, nem bíznak rájuk felelősséggel járó munkát, illetve tévesnek ítélt cselekedeteik alól így mentik fel őket. Alapjában véve pedigr nevetnek rajtuk:

„A mamátú filtem inkább, me nagyon kriminális vót. [...] Bele nem tudott szólni nem tudom hogy, me nem tudott kijönni a házbú, meg nem is akart, mindig az ágyba ült hálóingbe, hanem olyan hisztériás vót [...] Alábbhagyott, de azért vót olyan éccaka, hogy reggel verte az ablakot, ajtót, hogy neki fáj a feje, és minden félórába fekötött minket, hogy pirulát adjunk neki. Hagyott le belőle, most utójára nagyon-nagyon megszokta a gyermekiket, megszokta a zajt – me addig magukba laktak. [...] Nem haragudtunk, hanem inkább lekacagtuk, me csak kacagni lehetett vóna, me olyan vót mán, mint egy második gyermekkor neki, mert úgy viselkedett sokszor.”

Hatvan–hetven év felé mán hazafelé – Elmúlás, elszámolás, halálra készülődés

Az öregkor az életút végének jelentését hordozza, bár a halállal való kapcsolata nem ennyire egyértelmű és korántsem kizárólagos, hiszen „nem az a soros, aki a koros”. Történeti fejlemény, hogy a halál az időskorra koncentrálódott. A technika és az orvostudomány fejlődésének eredménye, hogy a korábbi életszakaszokban visszaesett a halálozási arány, megnövekedett az élethossz, gyógyíthatóvá vagy legalábbis kezelhetővé, időben elnyújthatóvá vált számtalan olyan betegség, ami korábban végzetes volt. Így tulajdonképpen a mortalitás valószínűsége nagymértékben áthelyeződött a későbbi, minél későbbi életszakaszba.²² Ennek következtében az életkorok egyfajta sorrendet alkotnak a halál eseménye előtt, és minél távolabb helyezkedik el az egyén az életút ívén a *végző ponttól*, annál kevésbé minősül természetesnek, elfogadhatónak az elmúlás, merthogy az az öregkor történésének számít: az élet vége az életút végén van.

„De ez úgy van, mint a lövészenen, végez az eső csoport, és következik a második. Dani az esőbe van, én még a másodikba, de azután én jövök. Lehet, elébb jövök, de normálisan én következek.”

A halál és az öregkor közötti szoros kapcsolat erőteljes hatással van ez utóbbi jelentéseire: az elmúlás előszobájává tette, amiből kifolyólag sajátos feladatokkal ruházta fel.

Ismét a metaforákhoz nyúlok. A legáltalánosabban elterjedt és legtöbbet emlegetett kép az, a fejezetcímbe emeltem: az igazi otthon Istennél van, az odaérkezés a hazaérkezés. Szintén bibliai alapú az alábbi: „mint az apostol mondja, Pál apostol, hogy a mi földi porsátorunk elbomol, de épületünk van az Istennél”. A természetből merített metafora a halált az éjszakával azonosítja, innen nézve pedig az öregség *este* és *sötétség*: „Urunk Istenünk, ha lenyugszik a nap, akkor tudjuk, hogy hamar beáll a sötétség, hogy közeleg az éjszaka. Ha elmúlik fölöttünk az élet, ha eljő az öregség, tudjuk, hogy

közelebb, egyre közelebb vagyunk, leszünk a halálhoz.”²³ Utolsóként pedig a populáris kultúrából meghonosodott képet említem: „a homokóra pereg lefelé”.

A világi megvalósítások végén (család, ház, munka) és az örökkévalóságba való átlépés előtt a legfontosabb feladatok: a megbékélés, a megbocsátás és megbocsátatás, az elszámolás és a felkészülés az ítéletre. Az élet újragondolása, értelmének megtalálása, a tévedések megbánása, az önigazolás és korrekció, sőt az egész életre való tiszta rálátás időszaka az öregkor. Elvégzésében az idő sürget, mert ekkor már minden pillanatban készen kell lenni, folyamatosan számolni kell az elmúlás bekövetkeztével.

„Ragazkodtam idáig annyit, hogy mán meg vagyok elégedve. Mióta megvagyok, mióta magamat ismerem, mindig az élethez ragazkodtam. És most mán túl kell ezen lenni. Eljött az idő, várjuk. Máma vagyunk, holnap lehet, mán nem. Aztán nyugodjunk bele a sorsunkba.”

„Megkírt előtte való héten, bocsássak meg, az életbe ú megbántott sokszó, ú tudja, de bocsássak meg neki, ú most nemsokára meghal.”

„A Jóatyára bízom a sorsomat. Imádkozok, kérem a Jóistent, hogy ne legyek rosszul. Ha itt kapnak, itt kapnak. Ahogyszor jön a fiam: a szekriny aljában van, amit rám adnak, fehér zokni, fehér bogycsó, fehér ing, minden ott van, a ruhát, améket akarjátok.”

A halálhoz való viszonyulás ambivalens²⁴ – két szempontból, vagyis mindkét oldalról nézve. Dominánsan vallásos közösségről van szó, a túlvilágban való hit mégsem egyértelmű. A vallásgyakorlás, illetve az e világi életnek az isteni elvárásokhoz való igazítása csak elvileg függ össze az örök élet elfogadásával – a bizonytalankodók száma az istenkövetők között sem elhanyagolható. („Próbálkozok, de még nem győzöttem meg benne. Nagyon félek, hogy nem fog lenni.”) A földi élet oldaláról nézve sem problémamentes a viszonyulás. Természetes a ragazkodás az itteni léthez, de közben a haláltól való félelem sem elfogadott. Az öregek csoportján kívül lévők esetében megengedőbb a közösség, az öregekkel szemben viszont egyértelműen az az elvárás, hogy természetesnek tartás, és megbékélve várják a halált. Az életet Isten adta, és ő is veszi el, így az ez ellen való tiltakozás hitetlen, istentelen lelkiállapot – morálisan lebecsülik, és elítélik. Sőt mi több, balgaságnak tartják, mert Isten haragját vonja maga után, illetve amúgy sem elkerülhető, sorsszerűen bekövetkezik.

Az öregkor tehát sokszorososan az imádság ideje. Egyrészt pragmatikusabb okokból is, hiszen az életútnak ez az a periódusa, amikor több a szabad idő, illetve kevesebb a teendő, ami több figyelmet és energiát hagy a lelki életre. Másrészt az elköltözésre való készülődés sürgeti az e világiak elrendezését, lezárását, a bűnöktől való megszabadulást, megtisztulást.

Öregember nem vénember – Az öregkor differenciáltsága

Az öregek generációs csoportja korántsem homogén, az öregedés előrehaladottságának mértékétől függően differenciált. Arra vonatkozólag, hogy hány csoport különíthető el, a szakirodalomban nincsen egységes vélemény.

Az angolszász és a francia irodalomban leginkább a kettős tagolással találkozhatunk, mely kategóriák megnevezései: „fiatal öregek” (*young old*) és „öreg öregek” (*old old*),

Gelles 1995:370) vagy harmadik kor (*third age/troisième âge*) és negyedik kor (*forth age/quatrième âge*, Bourdelais 1993:362–369; Rubinstein 2002:29–40; Weiss–Bass, eds. 2002). Az elmélet lényege, hogy az életminőség javulása, valamint az életidő meghosszabbodása következtében megnövekedett az idősként eltölthető életszakasz, melynek minőségei különbözőek, illetve a stigmatizálódás lassítása végett az életkor negatív tartalmait áttolták egy későbbi időszakba, a végsőbe, a modern kor által megformált negyedik korba.

A magyar szakirodalom még kevésbé egységes. Andorka Rudolf megközelítése hasonlít leginkább az említettekre. Szerinte „szociológiai értelemben meg kellene különböztetni a »fiatal öregeket«, akik ugyan többnyire már nyugdíjban vannak, de aktivitásuk még alig csökkent, és az »idős öregeket«, akiknek aktivitása erősen lecsökkent. [...] a 60 év fölöttieket tekintem öregeknek, és megkülönböztetem a 70 éven fölülieket, akiket a magyar viszonyok között (ahol más fejlett országokkal összehasonlítva rosszabb az idős emberek egészségi állapota) az »idős öregek« kategóriájába sorolok.” (Andorka 1997:303.)

Somlai Péter három csoportról beszél: az első csoportba a hatvan év körülieket sorolja, akiknek még önálló tevékenységi körük van, illetve még együtt élnek gyermekeikkel, segítenek nekik a családalapításban; a második csoportba a hatvan–hetven évesek tartoznak, akik gyermekeiktől és unokáiktól független háztartást vezetnek; a harmadik csoportot a hetvenöt év körüliek és fölöttiek alkotják, akik már mások segítségére szorulnak (Somlai 1991:130).

Varga Gyula történeti vizsgálata alapján szintén három fokozatra tagolta az öregséget. Az öregedés első jelének azt tekintette, amikor a családfő, a gazda vagy gazdasszony korábban betöltött és elfogadott hierarchikus tekintélye kezdett megroggni, amikor „a gazdálkodás, a háztartás bizonyos részterületein már önállóságra tettek szert a család fiatalabb tagjai, s nem érvényesülhetett egyértelműen a családfői elhatározás”. A második fokozat a családi munkamegosztás rendjének megváltozásával kezdődött, amikor „a családfői funkció fokozatosan a gazdálkodás bizonyos területein kezdett átmenni a fiatal gazda kezébe”. A harmadik fokozat pedig már a végső fázis, amikor az öregek magatehetetlenné és kiszolgáltatottá váltak (Varga 1997:3–9).

A román szakirodalomban Denizia Gal veszi figyelembe, hogy az öregek csoportja nem homogén. Két szakaszt különböztet meg: a negyvenöt–hatvanöt éveseket az előaggkorba (*prescenența*) vagy a visszafejlődés periódusába tartozóknak tekinti, míg a hatvanöt évesnél idősebbeket a tulajdonképpeni öregkorba (*bătrânețea propriuzisă*) vagy aggkorba (*scenența*) sorolja (Gal 2001:59–62).

Saját kutatásom részben hasonlít, részben eltér a fent említettektől. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az öregkor nem homogén, attól viszont óvakodom, hogy ilyen egyértelmű, életévhez köthető határvonalakat szabjak. Erről az átmenetről is, akárcsak a felnőtt- és az öregkor közötti átlépésről azt gondolom, hogy az egyéni ritmusra tekintettel kell lenni, és sokkal inkább a változás elveit kell előtérbe helyezni, és ezek alapján megpróbálni eligazodni a kulturálisan kódolt életút-forgatókönyvben.

Elsősorban a fent bemutatott tendenciák fokozatos bekövetkezése és kiteljesedése az, ami az öregkort differenciálja. Másodsorban pedig az adott elvek mennyiségi jelenléte, vagyis minél több észlelhető közülük, annál előrébb mozdul el az egyén az életút ívén. A közösségnek két terminusa van a tagoltság kifejezésére: az *idős* szót

használják az öregkor kezdeti fázisára, az *öreg* szót pedig a későbbire. Ez a nyelvi adottság ugyan azt sugallja, hogy két kategóriát különböztetnek meg a tölgyesiek, ám ezt csak többé-kevésbé szabad elhinnünk. Érzékenyebben figyelnek a fokozatokra, és nem tévesztik szem elől az egyéni ritmust. Ha mégis a standardizált életúttagolást próbáljuk megragadni, akkor szerencsésebb vagy három fokozatról, vagy két fokozatról és elnyújtott átmeneti periódusokról beszélni: az *öreg* egyértelműen az, aki a *második gyermekkorában* van; a harmadik generációba, az *idősek* csoportjába tartozók kategóriáján belül megkülönböztethető egy, még nagyon halvány tagolás, egy meglehetősen új fejlemény, ami tekinthető a harmadik és a negyedik kor átmeneti szakaszának.

„Szerintem biztosan van több fejezete. Kezdjük azzal, hogy látok két-három-négy nagymamát, aki reggel viszi a gyereket az óvodába, délbe hozza, az biztos még a kezdet – nem is annyira öregkor még, azok valószínűleg betegnyugdíjasok, tehát azok még a nagyon aktívak. Aztán később van egy olyan, hogy még magát el tudja látni, és még talán a gyerekek is tud segíteni. És akkor ezután kellene jöjjön az, hogy szép halál, szerintem, még amikor ő önmagát el tudja látni.”

Összegzés

Összefoglalásképpen az mondható el, hogy az öregkor jelentései dominánsan negatívak, az életkorhoz nagy többségben a hanyatlást, a leértékelődést és az elmúlást kifejező minőségeket társítják. Bajnak, veszteségek egész sorának észlelik az öregkorba érkezést, ami szomorúság forrása: „Minden beborult, mikor az ember eléri az öregkort.” Arra a kérdésemre, hogy melyek ennek a kornak a szépségei, előnyei, leggyakrabban – kortól függetlenül – ezt a választ adták: „Abba semmilyen jó sincs.”, „Én előnyt nem látok semmiben, olyan nincs.” Amennyiben részletesebb választ kaptam, főként a képességek még el nem vesztését említették, ami nem az öregkor pozitívumairól, hanem csak a folyamat lassúbb voltáról szól. A kor sajátjának tekinthető tényleges előnyöknek az alábbiakat nevezték meg: unokák, több idő, pihenés, nyugdíj mint biztos és stabil pénzforrás, önállóság (abban az értelemben, hogy nincsen igazgató/főnök, aki utasításokat osztogasson), a stressz és a hajszoltság megszűnése. A legeggyértelműbb pozitív tartalma pedig az élet maga: „Ebbe szép nincsen semmi, csak annyi, hogy tudja az ember, hogy a Jóatya megajándékozta hosszú élette.”

Az öregkor negatív megítélését nemcsak az explicit stigmák és a leminősítést kifejező viszonyulási formák jelzik. A „mindenki az, aminek tartja magát”, „amíg az ember úgy érzi, hogy a szívében fiatal, addig soha nem idős” típusú kijelentések ugyanerről árulkodnak, ugyanis ezek nem az egyéni öregedési ritmus elbeszélői, hanem sokkal inkább a negatív öregkori kategória eufemizált kifejezői, a sajnálat és szeretetteljes viszonyulás gesztusai. Ezenfelül a tapintatos magatartást is idesorolom, mely óvakodik attól, hogy az idős/öreg címkéket használja, egyénekre aggassa. Mind a református, mind a baptista idősek találkozásán elkerülték azt, hogy életkor szerint hívják meg az időseket: vagy saját belátásukra bízták, hogy döntse el ki-ki magáról, hova tartozónak minősíti magát, vagy felfelé mozdították inkább a megnevezett életkort, biztosítva magukat afelől, hogy senkit ne sértsenek meg. Végül pedig szintén a szolidaritás és

kedveskedés lelkiállapotából fakadó és megszépítésre törekvő megnevezési formákat említem. A *nénike*, *bácsika*, *kisöreg*, *öregmama* szavak úgyszintén azt erősítik meg, hogy az öregkorban való lét sajnálatra méltó, rossz, leértékelt állapot.

JEGYZETEK

1. Az *öreg* és az *idős* szavak jelentésköre nem fed teljesen egymást. Amikor ez a finom megkülönböztetés nem rendelkezik relevanciával, a két kifejezést szinonimaként használom.
2. Kohli 1990:175–212; 1993:161–177, illetve az aktuális gazdasági trendek miatt megváltozott munkaerő-piaci viszonyokhoz igazított elmélet Kohli 1996.
3. Az adatközlők védelme érdekében a tanulmányban szereplő tulajdonnevek fiktívek, továbbá az azonosításuk megakadályozása érdekében a biográfiai elemeket (születési és munkahely stb.) is megváltoztattam, többé-kevésbé hasonlóra cseréltem azokban az esetekben, ahol ezek az elemzés szempontjából nem rendelkeznek különösebb relevanciával.
4. Számptalan elemzés készült ebben a témában. Csak néhányat említek: Turner 1994; Radley 1995:3–23; Negrin 2002:21–42; Budgeon 2003:35–55; Hockey–Draper 2005:41–57.
5. Wahidin–Tate (2005:59–79) idős nőkre vonatkoztatva elemzi a börtön metaforáját.
6. Néhány példa: Turner 1994; 1996; Berg–Harterink 2004:13–41. Ezenfelül lásd később a test medikalizációjának bemutatására vonatkozó részt.
7. Az elmélet bírálatát lásd Bull 1990:245–261.
8. Néhány példa: Clarke et al. 2003; Le Breton 2004:1–20; Hogle 2005:695–716; Kaufman–Morgan 2005:317–341; Cooper 2006:1–23; Mykytyn 2006:5–31.
9. Az összefüggés explicit megfogalmazásának egy példája Tancredi – Romanucci-Ross 1991:407–420.
10. Magyar viszonylatban az öregek bántalmazására, halálba küldésére/engedésére vonatkozóan lásd Sánta 1970; Dobos 1986:70–78; Nagy 1988:467–531; Ambrus 2003:72–88; Jung 2004:19–42; nemzetközi példákra vonatkozóan pedig lásd Sumner 1978:474–483.
11. A menopauza medikalizálásáról kiváló antropológiai elemzés olvasható Dona L. Davis tollából (Davis 1997:3–20).
12. Keszeg Vilmos Mezőségen végzett kutatásai azt jelzik, hogy a női életpályának a nemiségen inneni és túli szakaszát ellentétbe állítják az érett, termékeny életszakasszal, és a „megtisztulás az asszonyt a közösség számára létszükségletnek számító funkciók betöltésére teszi alkalmasá”, melyek közül példaként említhető a bába szerepének betöltése, a jóslások specialistáivá válás, a laikus vallásos élet irányítása, a cseberbe nézés (Keszeg 1999:259–265).
13. Nem célom áttekintő bibliográfiai jegyzéket készíteni a témában, ugyanis tengernyi az irodalom. Mindössze azokat emelem ki, melyek az időskort érintve elemzik a test esztétizálódását: Turner 1994 (főként 31–66, 142, 162–170); Featherstone–Turner 1995:1–12; Featherstone – Wernick, eds. 1995; Featherstone 1997:70–107; Featherstone–Hepworth 1997:126–150; Featherstone–Hepworth–Turner, szerk. 1997; Nelson, ed. 2002.
14. Erdővidéki öregasszonyokra vonatkozóan lásd Zakariás 2000:134–137.
15. Nyugdíjasok számára államilag működtetett segélyalap (Casa de Ajutor Reciproc a Pensionarilor). A tagok a nyugdíj egy százalékát fizetik be havonta. Öt hónap után már igényelhetnek kölcsönt, a kamat 9,5 százalék. A legnagyobb felvehető összeg két nyugdíj értéke, a felső határ 500 RON. A faluban körülbelül százhusz tag van, havonta tíz-tizenkét személy vehet fel kölcsönt, vagyis annyi pénz adható ki, amennyi a nyugdíjak utáni bevétel (átlagban 3500–4000 RON a havi befizetés Tölgyesen). A legtöbben a tűzifa megvásárlására veszik igénybe a kölcsönt, ennél ritkább, de szintén fontos ok a valamelyik családtag esküvőjére történő nászajándék-vásárlás.

16. A feleslegesség elemzéséről lásd Sennett 2008:3–30.
17. A nyugdíjrendszer kialakulásának az öregkor intézményesítésében játszott szerepéről lásd Tomka 2008:39–52.
18. A szegénység és az öregség közötti kapcsolatáról lásd Spéder 2002:106–120.
19. A viselet korjelző szerepéről, valamint a kivetkőzés generációválasztó aspektusáról lásd Gergely 1978; Fülemile–Stefány 1989:25–72; Örsi 1995:475–478; Fülöp 2000; 2001; Flórián 2001:45–63.
20. Az életív csúcsaként tételezett ötvenedik életévről, valamint az erre az elképzelésre épülő kortáralálkozók jelenségéről lásd Balázs 1992.
21. Az öregkornak mint második gyermekkornak a képzetéről lásd még Featherstone–Wernick 1995:7; Hockey–James 1995:135–148.
22. A történeti fejlemények bemutatását lásd az alábbi munkákban: Turner 1994:129–136, 154–158; Vincent 2003:143–145.
23. Az idézet egy temetési búcsúztató részlete.
24. A halálhoz való viszonyulás társadalomtörténetéről lásd Ariès 1996:I–II; Baudrillard 1976; Elias 2000.

IRODALOM

AMBRUS JUDIT

2003 Öregék a paraszti társadalomban. Székelyföld 7(9):72–88.

ANDORKA RUDOLF

1997 Bevezetés a szociológiába. Budapest: Osiris.

ARIÈS, PHILIPPE

1996 Omul în fața morții. 1–2. București: Meridiane.

ATTIAS-DONFUT, CLAUDINE

1988 Sociologie des générations. L’empreinte du temps. Paris: Presses Universitaires de France.

AZZARTO, JAQUELINE

1986 Medicalization of the Problems of the Elderly. *Health and Social Work* 11(3):189–195.

1993 The Socioemotional Needs of Elderly Family Practice Patients: Can Social Workers Help? *Health and Social Work* 18(1):40–48.

BALÁZS LAJOS

1992 „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk...” Kortáralálkozók. Vizsgálódás egy újkeletű ünnep körül. *In* Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve I. Keszeg Vilmos, szerk. 106–133. Kolozsvár: Gloria.

BAUDRILLARD, JEAN

1976 L’échange symbolique et la mort. H. n.: Bibliothèque des Sciences Humaines – Gallimard.

- BERG, MARC – HARTERINK, PAUL
2004 *Embodying the Patient: Records and Bodies in Early 20th century US Medical Practice*. *Body & Society* 10(2–3):13–41.
- BINNEY, ELIZABETH A. – ESTES, CARROLL L. – INGMAN, STANLEY R.
1990 *Medicalization, Public Policy and the Elderly: Social Services in Jeopardy?* *Social Science Medicine* 30(7):761–771.
- BOURDELAIS, PATRICE
1993 *Le nouvel âge de la vieillesse. Histoire du vieillissement de la population*. Paris: Édition Odile Jacob.
- BUDGEON, SHELLEY
2003 *Identity as an Embodied Event*. *Body & Society* 9(1):35–55.
- BULL, MALCOLM
1990 *Secularization and Medicalization*. *The British Journal of Sociology* 41(2):245–261.
- CLARKE, ADELE E. – SHIM, JANET K. – MAMO, LAURA – FOSKET, JENNIFER RUTH – FISHMAN, JENNIFER R.
2003 *Biomedicalization: Technoscientific Transformation of Health, Illness and US Biomedicine*. *American Sociological Review* 68(2):161–194.
- CONRAD, PETER
1992 *Medicalization and Social Control*. *Annual Review of Sociology* 18:209–232.
2005 *The Shifting Engines of Medicalization*. *Journal of Health and Social Behavior* 46(1):3–14.
- CONRAD, PETER – LEITER, VALERIE
2004 *Medicalization, Markets and Consumers*. *Journal of Health and Social Behavior* 45:158–176.
- COOPER, MELINDA
2006 *Resuscitations: Stem Cells and the Crisis of Old Age*. *Body & Society* 12(1):1–23.
- DAVIS, DONA L.
1997 *Blood and Nerves Revisited: Menopause and the Privatization of the Body in a Newfoundland Postindustrial Fishery*. *Medical Anthropology Quarterly, New Series* 11(1):3–20.
- DOBOS ILONA
1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest: Gondolat.
- ELIAS, NORBERT
2000 *A haldoklók magányossága*. Budapest: Helikon.
- ESTES, CARROLL L. – BINNEY, ELIZABETH A.
1989 *The Biomedicalization of Aging: Dangers and Dilemmas*. *The Gerontological Society of America* 29(5):587–596.
- FEATHERSTONE, MIKE
1997 *A test a fogyasztói kultúrában*. *In A test*. Társadalmi fejlődés és kulturális teória. Mike Featherstone – Mike Hepworth – Bryan S. Turner, szerk. 70–107. Budapest: Jászóveg Könyvek.

FEATHERSTONE, MIKE – HEPWORTH, MIKE

1995 Images of Positive Aging. A Case Study of Retirement Choice Magazine. *In* Images of Aging. Cultural representations of later life. Mike Featherstone – Andrew Wernick, eds. 29–47. London – New York: Routledge.

1997 Az öregedés maszkja és a posztmodern életút. *In* A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória. Mike Featherstone – Mike Hepworth – Bryan S. Turner, szerk. 126–150. Budapest: Jószöveg Könyvek.

FEATHERSTONE, MIKE – HEPWORTH, MIKE – TURNER, BRYAN S., SZERK.

1997 A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória. Budapest: Jószöveg Könyvek.

FEATHERSTONE, MIKE – TURNER, BRYAN S.

1995 Body & Society: An Introduction. *Body & Society* 1(1):1–12.

FEATHERSTONE, MIKE – WERNICK, ANDREW

1995 Introduction. *In* Images of Aging. Cultural representations of later life. Mike Featherstone – Andrew Wernick, eds. 1–15. London – New York: Routledge.

FEATHERSTONE, MIKE – WERNICK, ANDREW, EDS.

1995 Images of Aging. Cultural representations of later life. London – New York: Routledge.

FÉL EDIT – HOFER TAMÁS

1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest: Balassi.

FLÓRIÁN MÁRIA

1997 Öltözködés. *In* Magyar néprajz 4. Életmód. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 585–768. Budapest: Akadémiai Kiadó.

2001 Magyar parasztviseletek. Budapest: Planétás. /Jelenlévő múlt./

FOUCAULT, MICHEL

2000 A klinikai orvoslás születése. Budapest: Corvina.

FREIDSON, ELIOT

1960 Client Control and Medical Practice. *The American Journal of Sociology* 65(4):374–382.

1970 Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge. New York: Harper and Row.

1984 The Changing Nature of Professional Control. *Annual Review of Sociology* 10:1–20.

FÜLEMILE ÁGNES – STEFÁNY JUDIT

1989 A kazári női viselet változása a XIX–XX. században. Budapest: ELTE BTK Tárgyi Néprajz Tanszék. /Dissertationes Ethnographicae, 7. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből./

FÜLÖP HAJNALKA

2000 Keszkenők és asszonyok a 20. század végén. Egy tárgycsoport idővonatközösai. *In* A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Fejős Zoltán, főszerk. 372–390. Budapest: Néprajzi Múzeum.

2001 Kisó kendői. Kendők és asszonyok a huszadik század végén. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban. 2001. február 24.–április 29. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Kamarakiállítások, 2./

GAL, DENIZIA

2001 Dezvoltarea umană și îmbătrânirea. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

GELLES, RICHARD J.

1995 *Contemporary Families. A Sociological View*. Thousand Oaks: Sage.

GERGELY KATALIN

1978 Változások Varsány népviseletében. *In Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Bodrogi Tibor, szerk. 201–276. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GÎRLEANU-ȘOITU, DANIELA

2006 *Vîrsta a treia. Iași: Institutul European*.

HAMAR ANNA

1982 Az öregek néprajzi kutatásának szempontjai. *In Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Balassa Iván – Ujváry Zoltán, szerk. 663–668. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága.

HAREVEN, TAMARA K.

1995 *Changing Images of Aging and the Social Construction of the Life Course*. *In Images of Aging. Cultural representations of later life*. Mike Featherstone – Andrew Wernick, eds. 119–134. London – New York: Routledge.

HOCKEY, JENNY – DRAPER, JANET

2005 *Beyond the Womb and the Tomb: Identity, (Dis)embodiment and the Life Course*. *Body & Society* 11(2):41–57.

HOCKEY, JENNY – JAMES, ALLISON

1995 *Back to our Futures. Imaging Second Childhood*. *In Images of Aging. Cultural representations of later life*. Mike Featherstone – Andrew Wernick, eds. 135–148. London – New York: Routledge.

HOGLE, LINDA F.

2005 *Enhancement Technologies and the Body*. *Annual Review of Anthropology* 34:695–716.

JUHÁSZ KATALIN

2006 *Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században*. Budapest: Timp.

JUNG KÁROLY

2004 *Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok*. Újvidék: Forum.

KAUFMAN, SHARON R. – MORGAN, LYNN M.

2005 *The Anthropology of the Beginnings and the Ends of Life*. *Annual Review of Anthropology* 34:317–341.

KESZEG VILMOS

1999 Nők a nemiségen innen és túl. *In* Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és folklórban. Küllös Imola, szerk. 259–265. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Társaság.

KOHLI, MARTIN

1990 Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában. *In* Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. Gellériné Lázár Márta, szerk. 175–212. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1993 A foglalkoztatási életút intézményesülése és individualizálódása. Replika 9–10:161–177.

1996 *The Problems of Generations: Family, Economy, Politics*. Budapest: Collegium Budapest.

LE BRETON, DAVID

2004 Genetic Fundamentalism or the Cult of the Gene. *Body & Society* 10(4):1–20.

LEHR, URSZULA

2007 *U schyłku życia. Starość mieszkańców wsi Beskidu Śląskiego i Podhala*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

LUPTON, DEBORAH

1995 *Medicine as Culture. Illness, Disease and the Body in Western Societies*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.

MANDELBAUM, DAVID G.

1982 Életrajzi tanulmány: Gandhi. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. /*Documentatio Ethnographica*, 9./

MARRIS, PETER

2002 Holding onto Meaning Through the Life Cycle. *In* *Challenges of the Third Age. Meaning and Purpose in Later Life*. Robert S. Weiss –Scott A. Bass, eds. 13–28. Oxford – New York: Oxford University Press.

MOODY, HARRY R.

2002 The Changing Meaning of Aging. *In* *Challenges of the Third Age. Meaning and Purpose in Later Life*. Robert S. Weiss –Scott A. Bass, eds. 41–54. Oxford – New York: Oxford University Press.

MYKYTYN, COURTNEY EVERTS

2006 Anti-Aging Medicine: Predictions, Moral Obligations, and Biomedical Intervention. *Anthropological Quarterly* 79(1):5–31.

MYLES, JOHN F.

1978 Institutionalization and Sick Role Identification Among the Elderly. *American Sociological Review* 43(4):508–521.

NAGY OLGA

1988 *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések*. Budapest: Magvető.

NEGRIN, LLEWELLYN

2002 Cosmetic Surgery and the Eclipse of Identity. *Body & Society* 8(4):21–42.

NELSON, TODD D., ED.

2002 Ageism. Stereotyping and Prejudice Against Older Persons. Cambridge – London: Bradford Book – The MIT Press.

NIEDERMÜLLER PÉTER

1988 Élettörténet és néprajzi elbeszélés. *Ethnographia* 99(3–4):376–389.

ÖRSI JULIANNA

1995 Korcsoportok Karcag társadalmában. *In* Gyermekvilág a régi magyar falun 2. Az 1993. október 15–16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai. T. Bereczki Ibolya, szerk. 475–492. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok. /Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei, 50./

PARSONS, TALCOTT

1999a Illness and the Role of the Physician: A Sociological Perspective. *In* The Talcott Parsons Reader. Bryan S. Turner, ed. 101–108. Malden – Oxford: Blackwell.

1999b Toward a Healthy Maturity. *In* The Talcott Parsons Reader. Bryan S. Turner, ed. 109–122. Malden – Oxford: Blackwell.

RADLEY, ALAN

1995 The Elusory Body and Social Constructionist Theory. *Body & Society* 1(2):3–23.

RUBINSTEIN, ROBERT L.

2002 The Third Age. *In* Challenges of the Third Age. Meaning and Purpose in Later Life. Robert S. Weiss – Scott A. Bass, eds. 29–40. Oxford – New York: Oxford University Press.

SÁNTA FERENC

1970 Sokan voltunk. *In* uő: Isten a szekéren. 7–21. Budapest: Magvető.

SENNETT, RICHARD

2008 A tehetség és a feleslegesség réme. *Regio* 19(1):3–30.

SOMLAI PÉTER

1991 Nagyszülők és unokák Budapesten. *In* Társas kapcsolatok. Utasi Ágnes, szerk. 129–147. Budapest: Gondolat.

SPÉDER ZSOLT

2002 A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.

SUMNER, WILLIAM GRAHAM

1978 Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Budapest: Gondolat.

SZABÓ LÁSZLÓ

1997 A munka néprajza. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a XVIII–XX. századból. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék.

SZÉMAN ZSUZSA

2007 Idősek a magyar társadalomban. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.

SZÉMAN ZSUZSA – HARSÁNYI LÁSZLÓ

2008 Social Aging. In *Assessing Intergenerational Equity. An Interdisciplinary Study of Aging and Pension Reform in Hungary*. Gál Róbert Iván – Iwasaki Ichiro – Széman Zsuzsa, eds. 57–70. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TANCREDI, LAURENCE R. – ROMANUCCI-ROSS, LOLA

1991 The Aging: Legal and Ethical Personhood in Culture Change. In *The Anthropology of Medicine. From Culture to Method*. Lola Romanucci-Ross – Daniel E. Ross – Laurence R. Tancredi, eds. 407–420. New York – Westport, Connecticut – London: Bergin & Garvey.

TÁTRAI ZSUZSANNA

1994 Leányélet. Budapest: Crea Print.

TOMKA BÉLA

2008 Az időskor mint elkülönült életszakasz kialakulása: a nyugdíjrendszerek. In *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*. Gyáni Gábor – Láczy Magdolna, szerk. 39–52. Nyíregyháza: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara.

TURNER, BRYAN S.

1994 *Regulating Bodies. Essays in Medical Sociology*. London – New York: Routledge.

1995 Aging and Identity. Some Reflections on the Somatization of the Self. In *Images of Aging. Cultural representations of later life*. Mike Featherstone – Andrew Wernick, eds. 245–260. London – New York: Routledge.

1996 *The Body and Society. Explorations in Social Theory*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.

1997 Az étrendről folyó diskurzus. In *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Mike Featherstone – Mike Hepworth – Bryan S. Turner, szerk. 52–69. Budapest: Jászöveg Könyvek.

VARGA GYULA

1997 Öregek a családban. (Példák Bihar megyei parasztcsaládok életéből a 19. századból). Kézirat.

VEREBÉLYI KINCSCŐ

2005 Minden napok, jeles napok. Hétköznapok és ünnepek a népszokások tükrében. Budapest: Timp.

VINCENT, JOHN

2003 *Old Age*. London – New York: Routledge.

WAHIDIN, AZRINI – TATE, SHIRLEY

2005 Prison (E)scapes and Body Tropes: Older Women in the Prison Time Machine. *Body & Society* 11(2):59–79.

WEISS, ROBERT S. – BASS, SCOTT A., EDS.

2002 *Challenges of the Third Age. Meaning and Purpose in Later Life.* Oxford – New York: Oxford University Press.

ZAKARIÁS ERZSÉBET

2000 *Asszonyélet Erdővidéken.* Marosvásárhely: Mentor.

ZOLA, IRVING KENNETH

1972 Medicine as an Institution of Social Control. *The Sociological Review* 20(4):487–504.

TÜNDE TURAI

Old age as a passage in the walk of life – old people as a group

The author tries to give a new conceptualisation for the term 'old age' because she has found that the existing concepts in the anthropological literature are incomplete. Based on a case study in Transylvania the author argues that neither demographic categories nor social concepts of old age are insufficient in an actual anthropological research. The term 'cultural old age' will thus be introduced. It has two main aspects. (1) Life paths are based on cultural models the inner organisation of which reflect similar structure. (2) Old age is not a period in one's life that will be reached on the basis of an individual aspect but it is defined both from inside and outside according to several events. In the particular community investigated by the author reaching old age is connected to the following principles: changes in the body, work ability, family status, economic situation, living conditions and representation of the old way of life.